

บทที่ 2

ศึกษาและวิเคราะห์ภาวะของจิต

2.1 ความหมายของจิต

คำว่า จิต เป็นภาษามคธ ตามความรู้สึกรของคนไทย คำว่า จิต หมายถึง สิ่งที่เกิดหรือความคิด แต่โดยความหมายของศัพท์ที่แท้จริง คำว่า จิต แปลว่า สภาวะที่รับรู้อารมณ์หรือภาวะที่มีความวิจิตรและสร้างสิ่งอื่นให้วิจิตรตามตน โดยนัยแห่งความหมายนี้จึงสามารถสรุปหน้าที่ของจิตได้ 2 ประการ คือ

1. รับรู้อารมณ์
2. สร้างความวิจิตรต่าง ๆ

1. การรับรู้อารมณ์ของจิต

จิตที่ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ สามารถแยกออกไปได้อีก 3 รูปแบบ

1. ความรู้แบบวิญญานรู้
2. ความรู้แบบสัญญารู้
3. ความรู้แบบปัญญารู้

ความรู้แบบวิญญานรู้

ความรู้แบบวิญญานรู้ หมายถึง ความรู้ที่เกิดขณะมีการสัมผัสทางประสาททั้ง 6 หรือทางอายตนะทั้ง 6 คือ

1. รูรูปร่างต่าง ๆ ทางตา
2. รู้เสียงต่าง ๆ ทางหู
3. รู้กลิ่นต่าง ๆ ทางจมูก
4. รู้รสต่าง ๆ ทางลิ้น
5. รู้ความเย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน และคิง ทางกาย

6. รู้ความนึกคิดต่าง ๆ

ความรู้แบบวิญญานรู้เป็นเบื้องต้นของความรู้แบบสัญญาความรู้ ซึ่งจะได้อีกต่อไป

ความรู้แบบสัญญาความรู้

ความรู้แบบสัญญาความรู้ หมายถึง ความรู้ที่เป็นส่วนแห่งความจดจำในอารมณ์ต่าง ๆ ที่ได้รับมาจากความรู้แบบวิญญานรู้ ความรู้แบบนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ความจำ เมื่อความรู้แบบสัญญาความรู้นี้เกิดจากความรู้แบบวิญญานรู้ ความรู้แบบสัญญาความรู้จึงมี 6 ประเภท ตามวิญญานรู้ นั้นเอง คือ

1. จำรูปหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เคยเห็นมาแล้ว
2. จำเสียงต่าง ๆ ที่เคยได้ยินมาแล้ว
3. จำกลิ่นต่าง ๆ ที่เคยได้ดมมาแล้ว
4. จำรสต่าง ๆ ที่เคยได้ลิ้มมาแล้ว
5. จำความเป็น ความร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ดึงที่ได้เคยสัมผัสมาแล้ว
6. จำความรู้สึกนึกคิดที่เคยคิดมาแล้ว

ความรู้ที่เป็นการจดจำอย่างนี้ เรียกว่า การรู้แบบสัญญาความรู้ ความรู้แบบสัญญาความรู้นี้ ยกตัวอย่างเช่น เราเห็นรถยนต์ชนกัน ขณะเห็นรถยนต์ชนกัน เรียกว่า รู้แบบวิญญานรู้ ต่อมา เหตุการณ์ล่วงเลยไปแล้ว เรายังจำภาพรถยนต์ชนกันได้อยู่ ความรู้ที่เกิดจากความทรงจำเช่นนี้แหละ เรียกว่า การรู้แบบสัญญาความรู้

ความรู้แบบปัญญารู้

ความรู้แบบปัญญารู้ หมายถึง ความรู้ตามความเป็นจริง หรือเป็นความรู้ที่ได้จากการคิดหาเหตุผล ความรู้แบบนี้ สามารถสรุปได้ 2 ประการ คือ

1. รู้คุณค่าของจริยธรรม
2. รู้ความจริงในสังขารธรรม

รู้คุณค่าของจริยธรรม

ความรู้คุณค่าของจริยธรรม หมายถึง ความรู้ค่านิยมของสังคมมนุษย์และสัตว์ทั่วไป ๆ

เช่น รู้ว่าประพาศิตนอย่างไร จึงจะเป็นคนดี ประพาศิตนอย่างไรจึงจะเป็นประโยชน์ต่อตัวเอง และคนอื่น และรู้ว่าประพาศิตนอย่างไรจึงเป็นคนชั่ว ประพาศิตนอย่างไรจึงทำความเดือดร้อนให้ตนเองและคนอื่น โดยสรุปก็คือ รู้คุณและรู้โทษของพฤติกรรม

รู้ความจริงในสังขารม

ความรู้ความจริงในสังขารม หมายถึง รู้ความเป็นจริงตามธรรมชาติ ธรรมชาติมีความจริงอย่างไร ก็รู้ความจริงอย่างนั้น เช่น รู้ว่าฝนเกิดจากไอน้ำที่ระเหยขึ้นไปจากโลก ความร้อนเป็นพลังให้เกิดลมต่าง ๆ มนุษย์เกิดจากการรวมตัวของธาตุ 4 ชีวิตเต็มไปด้วยความทุกข์ เป็นต้น ความรู้ดังกล่าวเป็นความรู้ตามความเป็นจริงตามธรรมชาติ

ความรู้แบบปัญญาผู้เป็นความรู้ที่สูง และเป็นความรู้ที่ต้องอาศัยความรู้แบบวิญญาณรู้ และความรู้แบบสัญญาผู้เป็นพื้นฐาน ยกตัวอย่างเช่น ไอแซก นิวตัน พบกฎแห่งการโน้มถ่วงได้ เพราะเห็นลูกแอปเปิลตกจากต้นลงสู่พื้นดิน ความรู้ช่วงนี้เป็นวิญญาณรู้ ต่อมา นิวตัน ก็จำได้ว่า ผลไม้ต้องหล่นลงสู่พื้นดินทุกชนิด ความรู้ช่วงนี้เป็นสัญญาผู้ จากนั้น นิวตันก็เก็บความจำที่ผลไม้หล่นลงสู่พื้นมาหาเหตุผลว่า ทำไมมันต้องหล่นลงสู่พื้นด้วย จะหล่นลอยขึ้นฟ้าไม่ได้ หรือ นิวตันหาเหตุผลจนพบกฎแห่งการโน้มถ่วง ความรู้กฎแห่งการโน้มถ่วงเป็นความรู้แบบปัญญาผู้ เพราะรู้ตามความเป็นจริง

2. การสร้างควมวิจิตรต่าง ๆ ของจิต

คำว่า จิต นอกจากแปลว่า รับรู้อารมณ์แล้ว ยังแปลว่า วิจิตรอีกด้วย ทั้งนี้ก็เพราะว่า จิต สร้างความเป็นอยู่ของสัตว์ให้วิจิตร เพราะเหตุทำให้สัตว์วิจิตรจึงได้นามว่า จิต จิตสามารถสร้างควมวิจิตรได้ 6 ประการ คือ

1. วิจิตรโดยการกระทำ
2. วิจิตรด้วยตัวเอง
3. วิจิตรในการสังสมกรรมและกิเลส
4. วิจิตรในการรักษาวิบากที่กรรมและกิเลสสังสมไว้
5. วิจิตรในการสังสมสันดานของตน
6. วิจิตรด้วยอารมณ์ต่าง ๆ

จิตที่วิจิตรด้วยการกระทำ

ความวิจิตรของจิตโดยการกระทำ ก็คือ จิตเป็นต้นเหตุให้เกิดความวิจิตรสวยงามของวัตถุทั้งหลายในโลก ตลอดจนถึงเป็นต้นเหตุให้เกิดความวิจิตรทางพฤติกรรมความวิจิตรพิสดารทางวัตถุ เช่น ประสาทหินนครวัด ทัชมาฮาล และความสวยงามของพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เป็นต้น วัตถุดังกล่าวมานี้วิจิตรสวยงามเพราะจิต หรือความคิดของมนุษย์ทั้งสิ้น ความวิจิตรทางพฤติกรรม เช่น การประพาศิตีที่สุด การประพาศิตีชั่วอย่างที่สุด และพฤติกรรมแปลกประหลาดน่าพิศวง น่าสยดสยองอื่นๆ

จิตที่วิจิตรด้วยตนเอง

ความวิจิตรด้วยตนเองของจิต ก็คือ ความที่จิตสามารถคิดไปได้ในเรื่องต่างๆ เช่น บางครั้งจิตก็คิดไปทางชั่ว บัดเดี๋ยวก็เปลี่ยนเป็นความคิดที่ดี บางครั้งจิตไซดชั่วชั่ววาระจะตัดหา บางครั้งจิตรุนแรงเทียมโหดด้วยกำลังความโกรธ บางครั้งจิตมีลักษณะพิงชาน และบางครั้งจิตก็มีความสงบเยือกเย็น ความเป็นไปได้หลายหลากของจิตดังกล่าวมานี้ เป็นการแสดงว่าภาวะของจิตมีความวิจิตรพิสดารด้วย

จิตที่วิจิตรในการสั่งสมกรรมและกิเลส

ความวิจิตรในการสั่งสมกรรมและกิเลส หมายถึง กรรมและกิเลส ซึ่งเป็นต้นเหตุให้เกิดกรรม ได้ปรากฏแก่สัตว์ทั้งหลายอยู่เป็นประจำ ทั้งนี้เพราะกรรมนั้นได้สั่งสมไว้ในจิตในอดีตที่ผ่านมา พอได้โอกาสในปัจจุบัน กรรมนั้นก็จะได้ปรากฏ ซึ่งเป็นความแปลกประหลาดในการที่จิตสั่งสมกรรมและกิเลสไว้ได้นานแสนนาน

จิตที่วิจิตรในการรักษาวิบากคือผลกรรม

ความวิจิตรในการรักษาวิบาก ก็คือ การที่จิตได้สร้างความคิดและความชั่วไว้ จิตนั้นเองจะได้รับผลของความคิด ความชั่วนั้น นับเป็นความมหัศจรรย์ของจิตที่ตนเองสร้างกรรม และตัวเองก็รักษาผลของกรรมไว้ตอบสนองตัวเองในเวลาต่อมา

จิตที่วิจิตรในการสั่งสมสันดานของตน

การสั่งสมสันดาน หมายถึง การที่จิตสั่งสมความช้านาญจนคิดเป็นนิสัย ดังนั้นความ

วิจิตรในการสังขมสันดาน ก็คือ ความชำนาญในการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง ได้อย่างคล่องแคล่วว่องไว ยกตัวอย่างเช่น การแสดงกายกรรมกวางเจาของจีน และการแสดงกายกรรมเบี่ยงยาง เป็นต้น การที่คนเราสามารถแสดงกายกรรมได้อย่างโดดเด่นนั้น เป็นเพราะฝึกหัดจิตและกายจนชำนาญ ความชำนาญดังกล่าวนี้เกิดจากจิตสังขมความชำนาญของตนเองไว้ การสังขมความชำนาญของจิตก็คือการฝึกบ่อย ๆ นั้นเอง

จิตที่วิจิตรด้วยอารมณ์ต่าง ๆ

ความวิจิตรด้วยอารมณ์ของจิต หมายถึงว่า จิตรับรู้อารมณ์หลายหลากอยู่ชั่วนาตาปี เช่น ประเดี๋ยวเห็นสีแดง ประเดี๋ยวเห็นสีดำ ประเดี๋ยวได้ยินเสียงเพลง ประเดี๋ยวได้ยินคนด่ากัน ประเดี๋ยวได้กลิ่นหอม ประเดี๋ยวได้รสหวาน ประเดี๋ยวร้อน ประเดี๋ยวหนาว สลับเปลี่ยนเวียนวนอยู่ในอารมณ์ต่าง ๆ ทั้ง 6 เหล่านี้ วันแล้ววันเล่า ปีแล้วปีเล่า มีผู้พูดหย่อนจนกว่าจะตายไปจากโลก

ตามธรรมชาติของจิต เมื่อพูดถึงลักษณะแล้ว จิตก็มีเพียงหนึ่งเดียว คือ การรู้อารมณ์ แต่ถ้าพูดถึงการรู้อารมณ์แล้ว จิตก็มีหลายหลาก เพราะจิตสามารถรู้อารมณ์ได้ต่าง ๆ กัน เช่น รู้จักน้ำ รู้จักเบียดเบียน รู้จักขโมย รู้จักโกหก รู้จักเมตตา รู้จักความดี เป็นต้น ความรู้หลายหลากของจิตเหล่านี้สามารถสรุปลงเป็นอารมณ์ของจิตได้ 4 ประเภท คือ

1. จิตที่อยู่ในวังวนของกาม (กามาวจรจิต)
  2. จิตได้ฌาน (รูปาวจรจิต)
  3. จิตได้อรุปรมาณ (อรุปราวจรจิต)
  4. จิตพ้นจากอารมณ์โลภี (โลกุตตรจิต)
- โปรดดูผังแสดงการจำแนกจิตหน้าถัดไป

2.2 จิตที่อยู่ในวังวนของกาม (กามาวจรจิต)

จิตที่อยู่ในวังวนของกาม หมายถึง จิตมีความยินดีเพลิดเพลินในอารมณ์ 6 ชนิด คือ พอใจดูสิ่งสวย ๆ พอใจฟังเสียงเพราะ ๆ พอใจดมกลิ่นหอม ๆ พอใจลิ้มรสที่อร่อย พอใจสัมผัสที่ทางกายที่สบาย และพอใจคิดถึงในอารมณ์ที่ชวนฝัน จิตที่พอใจหรือติดใจในอารมณ์ 6 ชนิดนี้ เรียกว่า จิตที่อยู่ในวังวนของกาม

กามมีอยู่ 2 ชนิด คือ

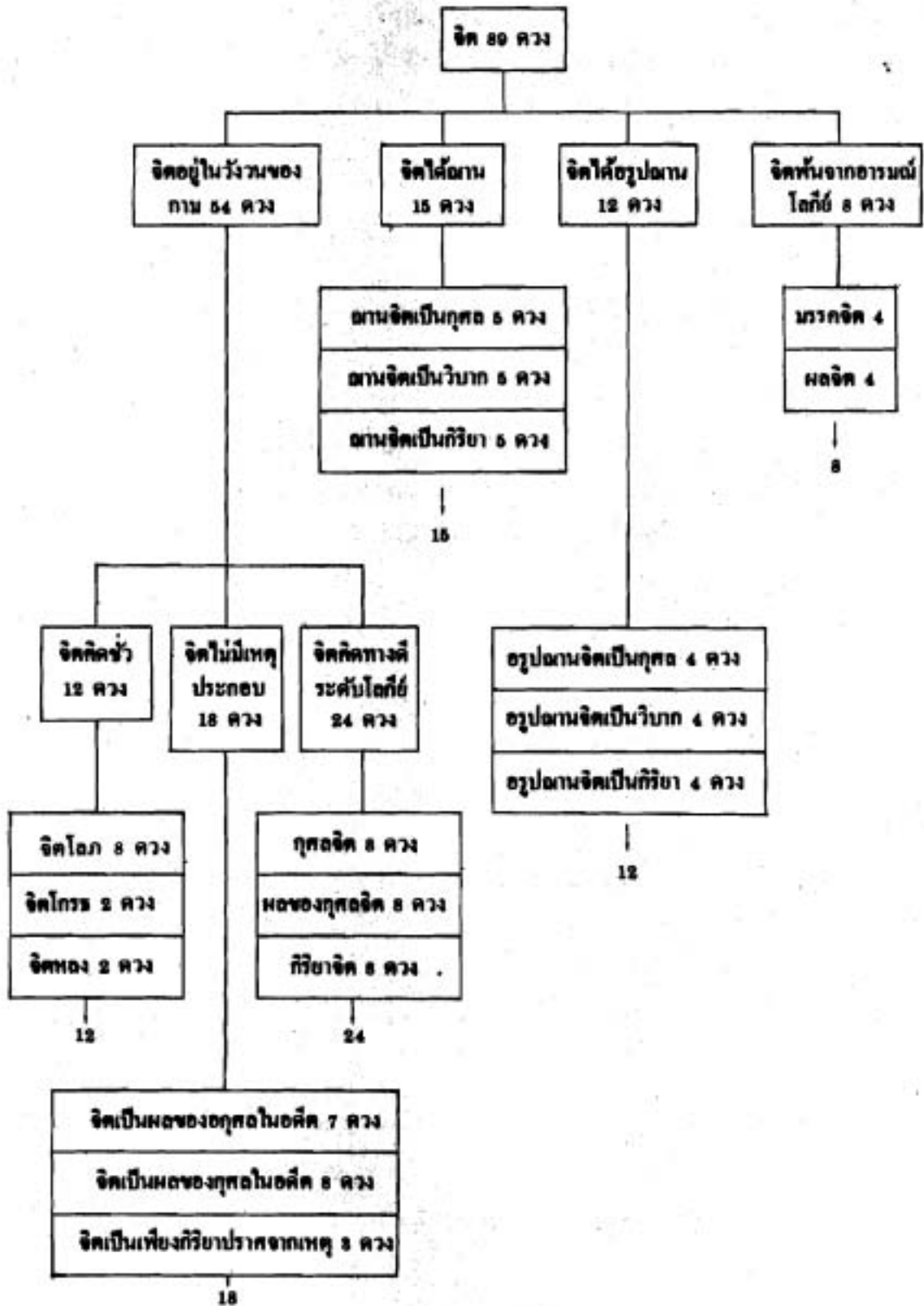
1. กิเลสกาม คือ ตัณหา ราคะ ที่หมักหมมอยู่ในจิต
2. วัตถุกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และอารมณ์ของจิต(สัมผัสอารมณ์)

กามทั้ง 2 ชนิดนั้น เป็นตัวสร้างจิตของสัตว์¹ ให้อินทรีย์พอใจอยู่ในเรื่องของความใคร่ และกามทั้ง 2 ชนิดนี้ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน ในการที่จะผูกมัดจิตให้เกิดความเพติดเพติดอินทรีย์ ซึ่งมีแต่ตัณหาราคะที่ก่อกวนอยู่ในจิตอย่างเดียว ไม่มีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกายแล้วจิตของสัตว์ก็ไม่สามารถบรรลุมความประสงค์ในเรื่องของความใคร่ หรือบางครั้งตัณหาในอารมณ์ทั้ง 6 อาจจะมีโอกาสเกิดขึ้นได้น้อย เพราะไม่มีอารมณ์ทั้ง 6 มาช่วยให้เกิด ยกตัวอย่างเช่น คนที่อาศัยอยู่ในป่าซึ่งไม่มีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกายที่น่าอินทรีย์เลย มองดูรอบตัวมีแต่ต้นไม้กับสัตว์สัตว์จรณเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ความใคร่ในเพศตรงกันข้ามก็จะเกิดน้อยมาก หรือเมื่อเกิดขึ้นแล้วแต่เมื่อไม่มีเพศตรงกันข้ามซึ่งเป็นวัตถุกามเสียแล้ว ตัณหานั้นก็สงบไปเอง หรือในอารมณ์อื่น เช่น เสียงเป็นต้น ถ้าในป่าปราศจากเสียงเพลงเสียงแล้ว ตัณหา คือ ความอยากฟังเสียงเพลงก็แทบจะไม่เกิดขึ้น ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าถ้ามีแต่ตัณหา ราคะภายในแล้ว ไม่มีวัตถุกามภายนอกที่น่าอินทรีย์ จิตก็ไม่บรรลุมความประสงค์ในความใคร่ เมื่อจิตไม่สมประสงค์ในความใคร่ในอารมณ์ทั้ง 6 ตัณหา ในอารมณ์ทั้ง 6 ก็เกิดได้น้อย เป็นเพราะเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงแนะนำผู้ที่ชำระจิตให้พ้นจากกิเลส ให้เข้าไปอยู่ในป่าซึ่งปราศจากอารมณ์ชั่ววุ่น

ในท่านองเดียวกัน ถ้าจิตไม่มีตัณหา ราคะ แม้จะอยู่ที่ท่ามกลางอารมณ์ทั้ง 6 ที่น่าอินทรีย์ความใคร่ก็หาเกิดขึ้นได้ไม่ จิตดังกล่าวนี้หมายถึงจิตของพระอรหันต์ จิตของพระอรหันต์ปราศจากตัณหาราคะแล้ว ถึงแม้ท่านจะเห็นรูปสวย ๆ ได้ยินเสียงเพราะ ๆ เป็นต้น ความใคร่ในรูป ในเสียง หาเกิดขึ้นแก่จิตของท่านไม่ ถ้าจะเปรียบก็เหมือนวิทยุที่เครื่องรับชำรุด แม้จะมีคลื่นเสียงส่งมาเสียงก็หาเกิดขึ้นในวิทยุไม่ จิตของพระอรหันต์จึงเปรียบเหมือนวิทยุที่ไม่มีเครื่องรับ ส่วนจิตของปุถุชนเปรียบเหมือนวิทยุที่มีเครื่องรับ คือ พอมีคลื่นเสียงส่งมาจากสถานีวิทยุ วิทยุก็จะเกิดเสียงทันที จิตปุถุชนพอกระทบกับอารมณ์ภายนอก คือรูปสวย ๆ เสียงเพราะ ๆ เป็นต้น ก็เกิดความใคร่ทันทีฉับนั้น

¹สัตว์ในคตินี้หมายถึง คีณมนุษย์และสัตว์สัตว์จรณ ทั้งนี้เป็นเพราะว่ามนุษย์และสัตว์สัตว์จรณมีจิตอยู่ในระดับเดียวกัน คือ กามาวจรจิต.

ผังแสดงการจำแนกจิต

จิตของสัตว์แม้จะตกอยู่ในอำนาจของความใคร่ หรือตกอยู่ในอำนาจของกามก็ตาม จิตนั้นก็สามารถทำได้ทั้งความดีและความชั่ว ดังเราจะเห็นตัวอย่างทั่วไปในหมู่มนุษย์ คือ มนุษย์สามารถทำได้ทั้งความดี และความชั่ว ดังนั้นจิตที่อยู่ในวังวนของกามจึงสามารถแยกออกไปได้ อีก 3 ประเภท คือ

1. จิตคิดทางชั่ว (อกุศลจิต)
2. จิตไม่มีเหตุประกอบ (อเหตุกจิต)
3. จิตคิดทางดีระดับโลกีย์ (กามาวจรกุศลจิต)

จิตทั้ง 3 ระดับเป็นจิตที่ยังตกอยู่ในอำนาจของความใคร่ แต่บางครั้งจิตไม่ถูกครอบงำ จากความใคร่ก็อาจจะทำความดีบ้าง บางครั้งเมื่อถูกครอบงำด้วยความใคร่ที่มีกำลังก็จะคิดทางชั่วทำความชั่วได้ ความดีและความชื่อนั้นมีหลายหลากแล้วแต่เหตุของมัน เหตุอย่างนั้นทำให้ชั่วอย่างนั้น เหตุอย่างนี้ทำให้ชั่วอย่างนี้ เหตุอย่างนี้ทำให้ดีอย่างนั้นเหตุอย่างนั้นทำให้ดีอย่างนี้ ความวิจิตรพิสดารของจิตอย่างนี้เป็นไปได้อย่างไร เรามาค้นคว้าหาความวิจิตรของจิตทั้ง 3 ประเภท นี้กันต่อไป

1. จิตคิดทางชั่ว

จิตคิดทางชั่ว มีชื่อทางวิชาการว่า อกุศลจิต จิตประเภทนี้มีกสร้างความคิดครุ่นให้ตนเองและคนอื่น ดังนั้นจึงจัดเป็นจิตคิดทางชั่ว ความคิดชั่วมีหลายอย่าง ความคิดชั่วบางอย่างเกิดจากความโลภ ความคิดชั่วบางอย่างเกิดจากความโกรธ ความคิดชั่วบางอย่างเกิดจากความหลง เพราะฉะนั้น เมื่อยึดเหตุแห่งความชั่วเป็นหลักแล้ว จิตคิดทางชั่วจึงแยกออกไปได้ อีก 3 ประเภท คือ

1. จิตที่ตกอยู่ในอำนาจของความโลภ 8 (โลภมูลจิต)
2. จิตที่ตกอยู่ในอำนาจของความโกรธ 2 (โทสมูลจิต)
3. จิตที่ตกอยู่ในอำนาจของความมมงาย 2 (โมหมูลจิต)

1. จิตที่ตกอยู่ในอำนาจของความโลภ 8 คว

จิตที่ตกอยู่ในอำนาจของความโลภ หรือจิตที่มีชื่อทางวิชาการว่า โลกมุลจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยมีความโลภเป็นตัวนำ ความคิดทางชั่วที่มีความโลภเป็นตัวนำนี้สามารถคิดไปได้ 8 ประเภท คือ หมายความว่าคนเราสามารถคิดโลกได้ 8 ชนิด คือ

1. จิตโลกที่เกิดพร้อมด้วยความพอใจด้วย มีความเห็นผิดด้วย และเกิดขึ้นเองด้วย
2. จิตโลกที่เกิดด้วยความพอใจด้วย มีความเห็นผิดด้วย แต่มีคนชักชวนให้เกิด
3. จิตโลกที่เกิดพร้อมด้วยความพอใจ แต่ไม่มีความเห็นผิด และเกิดขึ้นเอง
4. จิตโลกที่เกิดพร้อมด้วยความพอใจ แต่ไม่มีความเห็นผิด และถูกชักชวนให้เกิด
5. จิตโลกที่เกิดพร้อมด้วยความรู้สึกเฉย ๆ ด้วย มีความเห็นผิดด้วย และเกิดขึ้นเองด้วย
6. จิตโลกที่เกิดพร้อมด้วยความรู้สึกเฉย ๆ ด้วย มีความเห็นผิดด้วย แต่ถูกชักชวนให้เกิด
7. จิตโลกที่เกิดด้วยความรู้สึกเฉย ๆ แต่ไม่มีความเห็นผิด และเกิดขึ้นเอง
8. จิตโลกที่เกิดด้วยความรู้สึกเฉย ๆ แต่ไม่มีความเห็นผิด และถูกชักชวนให้เกิด

จิตที่ตกอยู่ในอำนาจของความโลภ หรือเรียกสั้น ๆ ว่าจิตโลกทั้ง 8 ประเภทนั้น มีรายละเอียดดังนี้ คือ

จิตโลกควงที่ 1 ประกอบด้วยธรรมที่ปรากฏ 3 ประการ คือ

1. ความรู้สึกยินดีพอใจ
2. มีความเห็นผิด
3. เกิดขึ้นเอง

ตัวอย่างจิตโลกควงที่ 1

นาย ก. มีความเห็นผิดว่า การร่วมประเวณีกับภรรยาคนอื่นไม่บาป การชโมไม่บาป แล้วมีความยินดีพอใจแอบร่วมประเวณีกับภรรยาคนอื่น ชโมทรัพย์คนอื่นด้วยความคิดที่ตัวคิดขึ้นมาเอง จิตชั่วของนาย ก. นี้ เรียกว่า จิตโลกที่เกิดด้วยความพอใจ มีความเห็นผิด และเกิดขึ้นเอง

จิตโลกดวงที่ 2 ประกอบด้วยธรรมที่ปรากฏ 3 ประการ คือ

1. ความรู้สึกยินดีพอใจ
2. มีความเห็นผิด
3. ถูกชักชวนให้เกิด

ตัวอย่างจิตโลกดวงที่ 2

นาย ข. มีความเห็นผิดว่า การชักยอกเงินหลวงไม่บาป และไม่มีโทษแต่อย่างใด แต่นิสัยของนาย ข. เป็นคนคิดหน้าคิดหลังมีเหตุผล ไม่คิดที่จะชักยอกเงินหลวง แต่มาได้ฟังคำอุจจากภรรยาของตนว่า ครอบครัวเรายากจน ถ้ามีทางเม้มเงินมาได้บ้างก็จะเป็นประโยชน์แก่ลูกของเรา นาย ข. ได้ฟังคำของภรรยาแล้วก็กำลังใจคิดยินดีที่จะชักยอกเงินหลวงที่อยู่ในการรับผิดชอบของตนมาเป็นประโยชน์แก่ตน จิตชั่วของนาย ข. นี้ เรียกว่า จิตโลกที่เกิดความพอใจ มีความเห็นผิด และเกิดขึ้นโดยการชักชวนของคนอื่น

จิตโลกดวงที่ 3 ประกอบด้วยธรรมที่ปรากฏ 3 ประการ คือ

1. ความรู้สึกยินดีพอใจ
2. ไม่มีความเห็นผิด
3. เกิดขึ้นเอง

ตัวอย่างจิตโลกดวงที่ 3

นาย ค. ไม่สนใจว่า การร่วมประเวณีกับภรรยาคนอื่นจะผิดหรือไม่ เขามีแต่ความยินดีว่าเรงอย่างเดียว แอบร่วมประเวณีกับภรรยาคนอื่น ยินดีสักทรัพย์ของคนอื่นด้วยความคิดที่เกิดขึ้นเอง คือมีจิตเข้มแข็ง โดยไม่มีใครมาชักชวน จิตชั่วของนาย ค. นี้ เรียกว่า จิตโลกที่เกิดพร้อมกับความยินดี ไม่มีความเห็นผิด และเกิดขึ้นเอง

จิตดวงที่ 4 ประกอบด้วยธรรมที่ปรากฏ 3 ประการ คือ

1. ความรู้สึกยินดีพอใจ
2. ไม่มีความเห็นผิด
3. ถูกชักชวนให้เกิด

ตัวอย่างจิตโลกดวงที่ 4

นาย ง. ไม่สนใจว่าการร่วมประเวณีกับภรรยาของคนอื่นจะผิดหรือถูก บาปหรือไม่ บาป แต่เขาเป็นคนมีเหตุผลไม่คิดทำอะไรที่ละเมิดสิทธิของคนอื่น ต่อมาเมื่อเพื่อน นาย ง. ว่า ภรรยาของคนนั้นมาให้ทำให้ทาง ทำให้ทำอะไรอยู่ได้เสียเชิงชายหมด นาย ง. ได้ฟังคำพูดจากเพื่อน จึงเกิดความยินดี ว่าเรื่อง แอบร่วมประเวณีกับภรรยาของคนอื่น จิตชั่วของเขาดวงนี้ เรียกว่า จิตโลกที่เกิดด้วยความพอใจ ไม่มีความเห็นผิด และถูกชักชวนให้เกิด

จิตโลกดวงที่ 5 ประกอบด้วยกรรม 3 ประการ คือ

1. ความรู้สึกเฉยๆ
2. มีความเห็นผิด
3. เกิดขึ้นเอง

ตัวอย่างจิตโลกดวงที่ 5

ตัวอย่างจิตโลกดวงที่ 5 เหมือนกับตัวอย่างจิตโลกดวงที่ 1 มีต่างกันแต่เพียงว่า จิตโลกดวงที่ 1 มีความยินดี ว่าเรื่อง แอบร่วมประเวณีกับภรรยาคนอื่น ส่วนจิตโลกดวงที่ 5 นี้ กลายเป็นว่ามีความวางเฉยแอบร่วมประเวณีกับภรรยาคนอื่น นอกนั้นเหมือนกัน

จิตโลกดวงที่ 6 ประกอบด้วยกรรม 3 ประการ คือ

1. ความรู้สึกเฉยๆ
2. มีความเห็นผิด
3. ถูกชักชวนให้เกิด

ตัวอย่างจิตโลกดวงที่ 6

ตัวอย่างจิตโลกดวงที่ 6 เหมือนกับตัวอย่างจิตโลกดวงที่ 2 มีต่างกันแต่เพียงว่า จิตโลกดวงที่ 2 มีความยินดีอีกยกเงินหลวง ส่วนจิตโลกดวงที่ 6 นี้ กลายเป็นว่ามีความวางเฉยอีกยกเงินของหลวง นอกนั้นเหมือนกันหมด

จิตโลกดวงที่ 7 ประกอบด้วยธรรม 3 ประการ คือ

1. ความรู้สึกเฉย ๆ
2. ไม่มีความเห็นผิด
3. เกิดขึ้นเอง

ตัวอย่างจิตโลกดวงที่ 7

ตัวอย่างจิตโลกดวงที่ 7 เหมือนกับตัวอย่างจิตโลกดวงที่ 3 มีต่างกันแค่เพียงว่า จิตโลกดวงที่ 3 อินทรีย์สิทธิ์พรหมของคนอื่น ส่วนจิตโลกดวงที่ 7 กลายเป็นว่าความวางเฉย สิทธิ์พรหมของคนอื่น นอกนั้นเหมือนกันหมด

จิตโลกดวงที่ 8 ประกอบด้วยธรรม 3 ประการ คือ

1. ความรู้สึกเฉย ๆ
2. ไม่มีความเห็นผิด
3. ถูกชักชวนให้เกิด

ตัวอย่างจิตโลกดวงที่ 8

ตัวอย่างจิตโลกดวงที่ 8 เหมือนกับตัวอย่างจิตโลกดวงที่ 4 มีต่างกันแต่เพียงว่า จิตโลกดวงที่ 4 มีความยินดี ไร่แรง แอบร่วมประเวณีกับภรรยาของคนอื่น ส่วนจิตโลกดวงที่ 8 นี้ กลายเป็นว่า มีความวางเฉยแอบร่วมประเวณีกับภรรยาของคนอื่น นอกจากนั้นเหมือนกันทั้งหมด

สาเหตุแห่งความต่างกันขององค์ประกอบจิต

ตามที่กล่าวมาเราจะเห็นว่า จิตบางชนิดมีความยินดี บางชนิดมีความรู้สึกเฉย ๆ บางชนิดประกอบด้วยความเห็นผิด บางชนิดไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด ความแตกต่างดังกล่าวมานั้น ในคัมภีร์หรือวิมุตตสังคหะท่านระบุเหตุแห่งความแตกต่างกันไว้ดังต่อไปนี้

สาเหตุให้เกิดความโลภ

คนบางคนนิสัยมากไปด้วยความโลภ มีนิสัยชอบขอ เห็นสมบัติของคนอื่นแล้วอยากได้ ในคัมภีร์หรือวิมุตตสังคหะกล่าวสาเหตุแห่งนิสัยมักโลภว่ามี 4 ประการ คือ

1. ปฏิสนธิมาด้วยกรรมที่มีความโลภเป็นบริวาร
2. จูติมาจากภพที่มีโลภะมาก
3. พบอารมณ์คืออยู่เสมอ
4. ได้เห็นสิ่งที่ถูกใจ

สาเหตุให้เกิดความโลภพร้อมโสมนัส

คนบางคนมีนิสัยว่าเร่อยู่เสมอ อิ่มง่าย หัวเราะง่าย โกรธคนง่าย ฉะนั้นคนชนิดนี้เมื่อมีอารมณ์โลกเกิดขึ้น ความโสมนัสหรือความยินดีก็มักเกิดขึ้นพร้อมกัน ทั้งนี้เพราะเป็นปกติธรรมชาติของคนที่มีนิสัยว่าเร่ สำหรับสาเหตุให้เกิดมีนิสัยว่าเร่หรือโสมนัส ท่านว่ามีเหตุ 4 ประการ คือ

1. ปฏิสนธิมาด้วยอารมณ์โสมนัส
2. ไม่มีความสุข (เส้นสั้น)
3. พบอารมณ์ดี
4. พันความวิบัติ 5 ประการ

ความวิบัติ 5 ประการ คือ

1. ความหายนะในหมู่ญาติ
2. ความหายนะทรัพย์สมบัติ
3. มีโรคเบียดเบียน
4. มีความเห็นผิด
5. ประพฤติผิดศีลธรรม

สาเหตุให้เกิดความโลภพร้อมด้วยความวางเฉย

คนบางคนมีนิสัยเฉยเมย อิ่มยาก มีความสดชื่นน้อย ค่อนข้างโกรธคนง่าย เพราะอารมณ์วางเฉยอยู่ใกล้กับความโกรธ ฉะนั้นคนประเภทนี้เมื่อมีอารมณ์โลกเกิดขึ้น จึงมีความวางเฉยเป็นนิสัย ส่วนสาเหตุให้เกิดเป็นคนมีนิสัยวางเฉย มี 4 สาเหตุ คือ

1. ปฏิสนธิมาด้วยอารมณ์อุเบกขา (วางเฉย)
2. เป็นคนสุขุม (เส้นลึก)

3. ได้ประสบอารมณ์กลาง ๆ
4. ปราศจากความวิบัติ 5 ประการ
5. เป็นคนไป

สาเหตุให้เกิดความเห็นผิด

คนบางคนมีความเห็นผิด มีนิสัยอันดีคำสั่งสอนในศาสนา มีความเห็นว่าการเชื่อเรื่องบุญบาปในศาสนาเป็นเรื่องงมงาย สาเหตุให้เกิดเป็นคนมีนิสัยเช่นนี้ ท่านกล่าวว่ามี 5 สาเหตุ คือ

1. มีอหังการเห็นผิด
2. สماعกับคนที่มีความเห็นผิด
3. เมินจากพระสัทธรรม (ไม่สนใจ)
4. ชอบครีครวเรื่องผิด ๆ
5. ไม่พิจารณาให้รอบคอบ

สาเหตุให้เกิดความเห็นถูกต้อง

คนบางคนมีอหังการดี มีความคิดเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง บังคับให้ทำเป็นคนเช่นนี้ มีสาเหตุ 6 ประการ คือ

1. มีความเห็นถูกต้องเป็นอหังการมาแต่อดีตชาติ
2. ไม่สมาคมกับคนเห็นผิด
3. สนใจพระสัทธรรม
4. ครีครวในเรื่องถูกต้อง
5. มีนิสัยรอบคอบ

สาเหตุให้เกิดจิตเข้มแข็ง

คนบางคนมีนิสัยคล่องตัว มีความคิดริเริ่ม สามารถตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ได้รวดเร็ว โดยไม่ต้องอาศัยคนอื่น บังคับให้สร้างให้เป็นคนเช่นนี้ มีสาเหตุ 6 ประการ คือ

1. ปฏิสนธิด้วยจิตเข้มแข็ง
2. สุขกายสุขใจ
3. มีความอดทนต่อความลำบากต่าง ๆ จนเคยชิน
4. เห็นผลงานที่ลงมือทำไปแล้ว
5. มีความชำนาญงาน
6. ได้รับอากาศดีและอาหารดี เป็นต้น

สาเหตุให้เกิดจิตรวม

คนบางคนมีนิสัยไม่มั่นใจตัวเอง ไม่กล้าคิดไม่กล้าทำเรื่องต่าง ๆ ตัดสินใจช้าหรือบางครั้งตัดสินใจไม่ได้ ก็ฆ่าตัวตายเสียเพื่อหลีกเลี่ยงปัญหา บังคับที่สร้างให้เป็นคนเช่นนี้มีสาเหตุ 6 ประการ คือ

1. ปฏิสนธิด้วยจิตอ่อนแอ
2. ไม่สุขกายไม่สุขใจ
3. ไม่มีความอดทนต่อความลำบากต่าง ๆ
4. ไม่เคยเห็นผลงานที่ทำมาแล้ว
5. ไม่ชำนาญงาน
6. ได้รับอากาศและอาหารไม่ดี เป็นต้น

ผลแห่งความโลภ

ท่านกล่าวไว้ว่าในยุคใดมนุษย์ส่วนมากมีความโลภมาก ในยุคนั้นมวลมนุษย์จะประสบกับความแร้นแค้น เครื่องอุปโภคและบริโภคจะมีราคาแพงขึ้นจนไม่น่าจะเป็นไปได้ คำทำนายของท่านโบราณจารย์ตรงกับหลักเศรษฐศาสตร์ของนักเศรษฐศาสตร์ในปัจจุบันที่ว่า สินค้าจะขึ้นราคาเมื่อความต้องการเพิ่มขึ้น

2. จิตที่ตกอยู่ในอำนาจของความโกรธ 2 ดวง

จิตที่ตกอยู่ในอำนาจของความโกรธ หรือจิตที่มีชื่อทางวิชาการว่าโทสมูลจิตเป็นจิต

ที่เกิดขึ้น โดยมีความโกรธเป็นตัวนำ ความคิดทางชั่วที่มีความโกรธเป็นตัวนำ สามารถเกิดได้ 2 ประเภท

1. จิตมีทั้งความเสียใจและความโกรธซึ่งเกิดขึ้นเอง
2. จิตมีทั้งความเสียใจและความโกรธแต่ถูกกระตุ้นให้เกิด

จิตที่ตกอยู่ในอำนาจของความโกรธ หรือเรียกสั้น ๆ ว่า จิตโกรธ มีลักษณะที่ควรทราบดังต่อไปนี้

จิตโกรธดวงที่ 1 ประกอบด้วยสภาพธรรมที่ปรากฏ 3 ประการ คือ

1. ความรู้สึกเสียใจ
2. ความโกรธหรือความคับแค้น
3. จิตเข้มแข็งเกิดขึ้นเอง

ตัวอย่างจิตโกรธดวงที่ 1

นาย ก. เคยถูก นาย ข. กล่าวคำสบประมาท ทุกครั้งที่นาย ก. นึกถึงคำสบประมาทของ นาย ข. แล้ว ก็เกิดความโกรธ ความเคียดแค้นขึ้นมาทันที ในขณะที่เกิดความโกรธ ความเสียใจก็จะเกิดพร้อมมาด้วย จิตอย่างนี้เรียกว่า จิตมีทั้งความเสียใจและความโกรธ ซึ่งเกิดขึ้นเอง

จิตโกรธดวงที่ 2 ประกอบด้วยสภาพธรรมที่ปรากฏ 3 ประการ คือ

1. ความรู้สึกเสียใจ
2. ความโกรธหรือความคับแค้น
3. ถูกกระตุ้นให้เกิด

ตัวอย่างจิตโกรธดวงที่ 2

นาย ค. เห็น นาย ฉ. แอบมาเป็นคู่กับภรรยาของตน ทันทีที่เห็น นาย ค. ก็เกิดความโกรธเป็นผืนเป็นไฟขึ้นมาทันที การเห็นภาพ นาย ฉ. เป็นคู่กับภรรยาตนนั้นเป็นภาพกระตุ้นให้ นาย ค. เกิดความโกรธ จิตโกรธอย่างนี้เรียกว่า จิตโกรธที่เกิดขึ้นเพราะถูกกระตุ้นหรือชักชวนให้เกิด

สาเหตุให้เกิดความโกรธ

ความโกรธมีสาเหตุให้เกิดอยู่ 5 ประการ คือ

1. มีนิสัยเป็นคนมักโกรธ
2. ไม่สุขุมรอบคอบ
3. มีการศึกษาเรื่องคุณธรรมน้อย
4. ประสบอารมณ์ไม่ดี
5. คำนึงถึงความอาฆาตในสัตว์และสิ่งต่าง ๆ

ผลที่เกิดจากจิตโกรธ

ท่านกล่าวว่ามีใครคนไหนส่วนใหญ่ มีสันดานมากไปด้วยความโกรธ แรงไปด้วยความอาฆาต สมัยนั้นมนุษย์จะประสบอันตรายจากอาวุธต่าง ๆ เป็นสาเหตุให้เกิดสงคราม คำกล่าวนี้เราจะเห็นจริงได้ ในเมืองไทยนี้เอง จากสถิติของกรมตำรวจที่เปิดเผยในเดือนกรกฎาคม 2525 ว่า คนไทยถูกฆ่าตายวันละ 32 คน เราจะพบว่าคนที่ถูกฆ่าตายส่วนมากตายเพราะความโกรธของผู้ฆ่าทั้งสิ้น

3. จิตที่ตกอยู่ในอำนาจของความงมงาย 2 ความ

จิตที่ตกอยู่ในอำนาจของความงมงายหรือจิตที่มีชื่อทางวิชาการว่าโมหมูลจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยมีความงมงาย หรือความหลงเป็นตัวนำ ความคิดชั่วที่มีความงมงายเป็นตัวนำ แบ่งออกได้ 2 ประเภท คือ

1. ความคิดสงสัย
2. ความคิดฟุ้งซ่าน

จิตที่ตกอยู่ในอำนาจของความงมงาย หรือเรียกสั้น ๆ ว่าจิตหลง มีลักษณะที่ควรทราบดังต่อไปนี้

จิตหลงดวงที่ 1 ประกอบด้วยสภาพธรรม 2 ประการ คือ

1. ความวางเฉย
2. ความสงสัย

อธิบายจิตของดวงที่ 1

ทุกครั้งที่คนเรามีความสงสัยอะไรก็ตาม โดยสภาพของจิตแล้วจิตจะมีความวางเฉย ไม่มีความยินดี หรือไม่มีความเสียใจในขณะที่เกิดความสงสัยในเรื่องต่าง ๆ ความสงสัยของคนเรามีอยู่ 2 ประการ คือ

1. ความสงสัยที่เป็นตัวการสกัดกั้นความดี
2. ความสงสัยในชื่อของสรรพสิ่งต่าง ๆ ที่ยังไม่รู้ และความสงสัยในวิชาความรู้ต่าง ๆ

ความสงสัยที่จัดเป็นโมหมูลจิต หรือจิตหลงนั้น ท่านหมายเอาความสงสัยที่เป็นตัวการสกัดกั้นความดี ความสงสัยประเภทนี้ หมายถึง ความสงสัย 8 ประการดังต่อไปนี้ คือ

1. มีความสงสัยเรื่องพระพุทธรูปเจ้าว่ามีจริงหรือไม่
2. มีความสงสัยคำสอนของพระพุทธรูปเจ้า
3. มีความสงสัยพระสงฆ์ว่าท่านบวชมีประโยชน์หรือไม่
4. สงสัยว่าศีล สมาธิ ปัญญา เป็นเรื่องจริงหรือเรื่องไร้สาระ
5. สงสัยว่าคนเราเคยเกิดมาแล้วหรือ
6. สงสัยว่าเราจะเกิดอีกหรือไม่ในชาติหน้า
7. สงสัยว่าอดีตชาติและชาติหน้ามีจริงหรือ
8. สงสัยว่าการเกิดของมนุษย์เกี่ยวกับบุญบาปด้วยหรือไม่

คนผู้สงสัยในเรื่องเหล่านี้จะไม่มีความมั่นใจในการสร้างความดี เช่น จะตั้งบาตรก็สงสัยว่าจะได้บุญจริงหรือ เลยไม่ทำ จะรักษาศีลก็กลัวว่าจะทำตนให้ลำบากเปล่า เพราะสงสัยอยู่ว่าศีล สมาธิ และปัญญา เป็นเรื่องเหลวไหลหรือเปล่า เป็นต้น

สำหรับความสงสัยในชื่อสรรพสิ่งต่าง ๆ ที่ยังไม่รู้ และความสงสัยในวิชาการที่ศึกษาไม่จัดเป็นจิตหลง เพราะถ้าเพียงสงสัยในชื่อคนและชื่อสัตว์แล้ว จัดเป็นจิตหลงหรือจัดเป็นโมหมูลจิต ถ้าอย่างนั้นพระอรหันต์ก็ยังมีจิตหลง เพราะพระอรหันต์ไม่ใช่ท่านจะรู้จักชื่อคนทั้งหมดที่ท่านไม่รู้จักชื่อก็มี หรือบางที่ท่านต้องมีความสงสัยในเรื่องถนนหนทางว่าทางนี้ไปไหน ทางนั้นไปไหน เพราะฉะนั้นการที่ท่านไม่จัดความสงสัยประเภทที่ 2 เป็นโมหมูลจิต ก็มีเหตุผลสมควรแล้ว

จิตหลงควงที่ 2 ประกอบด้วยสภาพธรรม 2 ประการ คือ

1. ความวางเฉย
2. ความคิดฟุ้งซ่าน

อธิบายจิตหลงควงที่ 2

ทุกครั้งที่มีความคิดฟุ้งซ่าน จิตจะต้องมีความรู้สึกเฉยๆ พร้อมกับเลื่อนลอยไปในอารมณ์ต่าง ๆ จับอารมณ์นั้นถึงอารมณ์นี้ จับอารมณ์นี้ ถึงอารมณ์นั้น เรื่อยไป ความคิดฟุ้งซ่านในอารมณ์ต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ เรียกว่าจิตที่ตกอยู่ในอำนาจความหลง หรือความมกมาย

สาเหตุให้เกิดจิตหลง

คนที่มีลักษณะมกมาย อันเป็นลักษณะของจิตที่มีโมหะครอบงำนั้น ท่านว่ามีสาเหตุให้เกิดโมหะอยู่ 2 ประการ คือ

1. ไม่มีความคิดแยบคายรอบคอบ
2. มีอริยาศัองมกมายที่ฝังอยู่ในสันดานมานาน

ผลที่เกิดจากจิตหลง

ความหลงเมื่อเกิดขึ้น ย่อมครอบงำจิตให้มกมาย ครอบงำจิตให้หลงเพลิดเพลिनในสิ่งเขี้ยววนต่าง ๆ สมัยใดมนุษย์มีสันดานมากไปด้วยความหลง สมัยนั้นจะเกิดโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ เบียดเบียนมนุษย์ โรคระบาดจะเกิดขึ้นทำลายชีวิตมนุษย์ล้มตายเป็นจำนวนมาก ความซื่อนี้เราสามารถยกตัวอย่างได้ เช่น อหิวาตกโรคเกิดขึ้นในประเทศอินเดีย ประชาชนล้มตายเป็นจำนวนมาก สาเหตุให้คนล้มตายเป็นจำนวนมากก็เพราะประชาชนมกมายเชื่อว่าแม่น้ำคงคาศักดิ์สิทธิ์ พวกกันไปดื่มไปอาบโดยไม่เฉลียวใจว่าน้ำในแม่น้ำคงคาเป็นพาหะนำเชื้ออหิวาตกโรคมานำให้

สรุปจิตคิดทางชั่ว

1. จิตคิดชั่ว เพราะความโลภ มี 8 ชนิด
2. จิตคิดชั่ว เพราะความโกรธ มี 2 ชนิด
3. จิตคิดชั่ว เพราะความหลง มี 2 ชนิด

จึงรวมเป็นจิตคิดทางชั่ว 12 ชนิด

๒. จิตไม่มีเหตุประกอบ

จิตไม่มีเหตุประกอบ หรือจิตที่มีชื่อทางวิชาการว่า อเหตุกจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นเพราะผลของบุญบาปอย่างอื่น ๆ ในอดีตชาติตามมาให้ผล โดยปราศจากเหตุประกอบในปัจจุบัน ตามปกติจิตมีอยู่ 2 ประเภท คือ

1. จิตมีเหตุประกอบ
2. จิตไม่มีเหตุประกอบ

คำว่า เหตุ หมายถึง เหตุ ๖ ชนิด คือ 1. ความโลภ 2. ความโกรธ 3. ความหลง 4. ความไม่โลภ 5. ความไม่โกรธ 6. ความไม่หลง

จิตดวงใดเกิดพร้อมกับความโลภ หรือความไม่โลภ หรือเกิดพร้อมกับความโกรธ หรือความไม่โกรธ เป็นต้น จิตนั้นเรียกว่า จิตมีเหตุประกอบ

จิตดวงใดเกิดขึ้นโดยปราศจากเหตุทั้ง ๖ ประการนั้น จิตดวงนั้นเรียกว่า จิตไม่มีเหตุประกอบ จิตไม่มีเหตุ หมายถึง จิตประเภทหลังนี้ จิตประเภทนี้มีเฉพาะเหตุที่ทำให้จิตแต่ละดวงปรากฏ และเหตุที่ทำให้จิตแต่ละดวงปรากฏก็คือ อุบัติเหตุแห่งจิตซึ่งจะกล่าวในตอนต่อไป บุญในอดีตย่อมก่อให้เกิดจิตที่นำปรารถนา บาปในอดีต ย่อมก่อให้เกิดจิตที่ไม่นำปรารถนา จิตบางประเภทมิได้เกิดจากบุญและบาปในอดีต และไม่มีเหตุประกอบด้วย เป็นเพียงจิตที่ทำหน้าที่รับอารมณ์เท่านั้น ดังนั้นจิตไม่มีเหตุประกอบจึงแบ่งออกได้ 3 ประเภท คือ

1. จิตเป็นผลของอกุศล
2. จิตเป็นผลของกุศลที่ปราศจากเหตุ
3. จิตที่เป็นเพียงกิริยาที่ปราศจากเหตุ

1. จิตเป็นผลของอกุศล

กรรมฝ่ายชั่วที่ได้ทำไว้แล้วในอดีต จะคอยโอกาสให้ผล จิตที่เกิดขึ้นรับผลกรรมชั่วเหล่านั้น ท่านเรียกว่าจิตเป็นผลของอกุศล หรือมีชื่อทางวิชาการว่า อกุศลวิปากจิต จิตเป็นผลของอกุศลมีลักษณะการให้ผล 7 ประเภท

1. จิตรับรู้อารมณ์ทางตาที่ไม่น่าดู เช่น เห็นคนตาย เห็นคนฆ่ากัน เป็นต้น
2. จิตรับรู้อารมณ์ทางหูที่ไม่น่าฟัง เช่น ได้ยินเสียงคนด่ากันหรือได้ยินคนด่าเรา เป็นต้น
3. จิตรับรู้อารมณ์ทางจมูกที่ไม่น่าดม เช่น ได้กลิ่นเหม็นสุนัขเฒ่า เป็นต้น
4. จิตรับรู้อารมณ์ทางลิ้นที่ไม่น่าลิ้ม เช่น ได้รสขม ได้รสเหม็น เป็นต้น
5. จิตรับรู้อารมณ์ทางกายที่ไม่น่าสัมผัส เช่น ถูกฟัน ถูกแทง เป็นต้น
6. จิตมีหน้าที่รับอารมณ์ไม่ดี ทั้ง 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสทางกาย
7. จิตมีหน้าที่พิจารณาอารมณ์ไม่ดีทั้ง 5 ตามที่กล่าวข้างบน

การรับรู้อารมณ์ที่ไม่ดีทั้ง 7 ประการตามที่กล่าวมานั้น เป็นเพราะผลกรรมชั่วในอดีต ได้มีโอกาสให้ผล ชีวิตของคนทุกคนจะต้องได้รับสภาพเหล่านี้อยู่เป็นประจำตั้งแต่เกิดจนตาย จิตเป็นผลของอกุศลนั้นประกอบด้วยความรู้สึกหรือเวทนา 2 ประเภท คือ

1. ความรู้สึกเฉย ๆ (อุเบกขาเวทนา)
2. ความรู้สึกเจ็บ (ทุกข์เวทนา)

จิตที่รับรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น จิตรับรู้อารมณ์และจิตพิจารณาอารมณ์ หรือ จิตดวงที่ 1, 2, 3, 4, 6 และ 7 เป็นจิตที่ประกอบด้วยความรู้สึกเฉย ๆ ในขณะที่พบเหตุการณ์ ไม่ดี ยกตัวอย่างเช่น เราเดินไปพบคนตาย ซึ่งถือว่าเป็นอกุศลวิบาก หรือผลของความชั่ว ความรู้สึกเฉย ๆ จะเริ่มมีตั้งแต่เห็นคนนอนจนรู้สึกว่าเป็นคนตาย หลังจากนั้นอาจมีความกลัวเกิดขึ้น ความกลัวที่เกิดขึ้นนั้นเป็นจิตที่ขึ้นสู่วินิจฉัย ดังนั้นช่วงของความกลัวนี้จึงไม่จัดเป็นอกุศลวิบากจิตหรือไม่ใช่จิตเป็นผลของอกุศล แต่จัดเป็นจิตคิดทางชั่วตามที่กล่าวมาแล้วตอนต้น

ส่วนจิตที่รับรู้อารมณ์ทางกาย คือ จิตดวงที่ 5 เป็นจิตที่ประกอบด้วยความรู้สึกเจ็บปวด ที่เป็นอย่างนี้เพราะว่า เมื่อร่างกายหรือกายประสาทถูกของแข็ง หรือของร้อนนุ่มจะเกิดความรู้สึกเจ็บหรือร้อนทันทีทันใด

เจตนาคิดทางชั่ว หรืออกุศลเจตนา เป็นเจตนาที่มีกำลังอ่อนเพราะประกอบด้วยความ ฟุ้งซ่าน ฉะนั้น เจตนาคิดทางชั่วหรืออกุศลกรรม หรืออกุศลเจตนา จึงให้ผลเฉพาะในจิตที่ไม่มีเหตุประกอบเท่านั้น ซึ่งเรียกชื่อทางวิชาการว่า อกุศลวิปากจิต ความหมายก็คือ จะเกิดเฉพาะ ในอเหตุจิตฝ่ายเดียว

2. จิตที่เป็นผลของกุศลที่ปราศจากเหตุ

กรรมฝ่ายดีที่ทำไว้ในอดีต จะคอยโอกาสให้ผล จิตที่เกิดขึ้นรับผลกรรมดีเหล่านั้น ท่านเรียกว่า จิตเป็นของกุศลที่ปราศจากเหตุ หรือที่มีชื่อทางวิชาการว่า อเหตุกกุศลวิปากจิต จิตเป็นผลของกุศลที่ปราศจากเหตุ มีลักษณะการให้ผล 8 ประเภท คือ

1. จิตรับอารมณ์ทางตาที่น่าดู เช่น เห็นคนสวย ๆ เห็นเหตุการณ์ดี ๆ เป็นต้น
2. จิตรับอารมณ์ทางหูที่น่าฟัง เช่น ได้ฟังเสียงเพลงไพเราะ ได้ฟังคำพูดที่หวานจับใจ เป็นต้น
3. จิตรับอารมณ์ทางจมูกที่น่าดม เช่น ได้สัมผัสกลิ่นหอม เป็นต้น
4. จิตรับอารมณ์ทางลิ้นที่น่าลิ้ม เช่น ได้รับรสที่ถูกต้อง เป็นต้น
5. จิตรับอารมณ์ทางกายที่น่าปรารถนา เช่น ได้รับความอบอุ่น เป็นต้น
6. จิตทำหน้าที่รับอารมณ์ที่ตีทั้ง 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสทางกาย
7. จิตทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ที่ตีทั้ง 5 ตามที่กล่าวข้างบน
8. จิตทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ทั้ง 5 ที่ตีเลิศ

จิตเป็นผลของกุศลที่ปราศจากเหตุทั้ง 8 ประการนั้น มีความรู้สึกหรือเวทนาเกิดร่วมอยู่ 3 ประการ คือ

1. ความรู้สึกเฉย ๆ
2. ความรู้สึกเป็นสุข
3. ความรู้สึกโสมนัสยินดี

จิตรับอารมณ์ดวงที่ 1, 2, 3, 4, 6 และ 7 ประกอบด้วยความรู้สึกเฉย ๆ หมายถึง ขณะที่ได้รับอารมณ์ ตัวอย่างเช่น ชายหนุ่มพบสาวสวย ความรู้สึกเฉย ๆ มีเกิดตั้งแต่ชายหนุ่มเห็นรูปร่างคนเดินมาจนรู้สึกว่าเป็นสาวสวย หลังจากรู้ว่าเป็นสาวสวยแล้ว อาจเกิดจิตคิดรักหญิงสาวนั้น จิตช่วงนี้ไม่จัดเป็นอเหตุกกุศลวิปากจิต หรือไม่จัดเป็นจิตที่เป็นผลของกุศลในอดีต แต่จัดเป็นจิตคิดทางชั่วตามที่กล่าวมาแล้ว เพราะเป็นจิตที่ขึ้นสู่วิชัยแล้ว จิตที่ขึ้นวิชัยคือจิตที่มีเหตุประกอบหรือหมายถึงจิตที่มีความโลภ ความโกรธเป็นต้นเกิดร่วมกับจิต

จิตรับรู้อารมณ์ทางกาย หรือจิตดวงที่ 5 เป็นจิตที่เกิดด้วยความสุข เพราะเมื่อกาย
ประสาทได้สัมผัสที่ถูกต้องย่อมเกิดความสุข จะเกิดความเฉย ๆ ไม่ได้ ตัวอย่างเช่น ขณะถูกความ
หนาวครอบงำ พอได้รับผ้าห่มก็จะเกิดความสุขอบอุ่น เมื่อเกิดความสุขอบอุ่นก็จะเกิดความสุข

สำหรับจิตดวงที่ 8 ทำหน้าที่อย่างเดียวกับจิตดวงที่ 7 แต่กลับมีเวทนามต่างกัน คือ
ดวงที่ 7 มีความรู้สึกเฉย ๆ แต่ดวงที่ 8 กลับเป็นโสมนัส ท่านกล่าวว่าจิตที่พิจารณาอารมณ์
ฝ่ายกุศลวิปากมี 2 คือ อารมณ์ดีธรรมดากับอารมณ์ดีเลิศ ถ้าพบอารมณ์ดีธรรมดาคา จิตจะมีความ
รู้สึกเฉย ๆ แต่ถ้าพบอารมณ์ดีเลิศจิตจะมีความยินดี สมมติจะถามว่า ทำไมจิตเป็นผลของกุศล
จึงมี 7 จะมี 8 โดยเพิ่มจิตทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ชั่วที่สุด แล้วกำหนดให้มีความรู้สึกโสมนัส
คู่กับจิตพิจารณาอารมณ์ดีเลิศ ซึ่งมีความรู้สึกโสมนัสได้หรือไม่ ขอตอบว่าไม่ได้ เพราะเหตุว่า
จิตที่เป็นโสมนัสจะต้องเป็นโทสมุขจิต หรือจิตที่ตกอยู่ในอำนาจของความโกรธ ความจริงจิตที่
ตกอยู่ใต้อำนาจของความโกรธเป็นจิตคิดทางชั่ว และเป็นจิตที่มีเหตุ คือโทสประกอบ ส่วนจิต
ที่พิจารณาอารมณ์ไม่ดี เป็นจิตไม่มีเหตุประกอบ ดังนั้น โสมนัสจึงเกิดในจิตที่ปราศจากเหตุ
ไม่ได้ เมื่อโสมนัสเกิดในจิตที่ปราศจากเหตุไม่ได้แล้ว การที่จะเพิ่มจิตพิจารณาอารมณ์ไม่ดี ซึ่ง
มีอารมณ์เป็นโสมนัส เป็นดวงที่ 8 จึงเป็นไปได้

กุศลเจตนา หรือกุศลกรรม เป็นกรรมที่มีกำลังแรงกว่าอกุศลเจตนา ดังนั้นกุศลกรรม
จึงให้ผลในจิตทั้ง 2 ประเภท คือ จิตที่มีเหตุประกอบ และจิตที่ไม่มีเหตุประกอบ สำหรับกุศล
กรรมที่กำลังกล่าวถึงอยู่นี้ เป็นกุศลกรรมที่ให้ผลในจิตที่ไม่มีเหตุประกอบ มิได้พูดถึงกุศลที่ให้
ผลในจิตที่มีเหตุประกอบ ดังนั้น จิตที่รับผลของกุศลชนิดนี้จึงเรียกว่า จิตเป็นผลของกุศลที่
ปราศจากเหตุ หรือเรียกชื่อทางวิชาการว่าเหตุกกุศลวิปากจิต

3. จิตที่เป็นเพียงกิริยาที่ปราศจากเหตุ

จิตที่เป็นเพียงกิริยาที่ปราศจากเหตุ หรือจิตที่มีชื่อทางวิชาการว่าเหตุกิริยาจิต คำว่า
เหตุกิริยาจิต หมายถึง จิตที่เกิดขึ้นเพื่อทำหน้าที่ มิใช่เป็นจิตที่เกิดพร้อมกับเหตุบุญเหตุบาป
และไม่ใช่จิตที่เกิดเพราะวิบากตามที่กล่าวมาข้างบน จิตที่เป็นเพียงกิริยาที่ปราศจากเหตุ มี 3
ประเภท คือ

1. จิตทำหน้าที่รับอารมณ์ที่มากกระทบทางทวาร 5 คือ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย เป็นจิตที่เปรียบเหมือนนายทหารยามที่เฝ้าประตูพระราชวังซึ่งคอยเปิดประตูให้แขกเข้าไปในพระราชวัง

2. จิตที่ทำหน้าที่ตัดสินอารมณ์ทั้ง 5 ที่ผ่านมาจากจิตที่ทำหน้าที่รับอารมณ์ และทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ที่มากกระทบทางใจ การตัดสินอารมณ์ของจิตดวงนี้ก็คือ รู้ชัดคนที่ตาเห็นนี้สวย เสียงที่ฟังนี้ไม่เพราะเป็นต้น การทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ที่มากกระทบทางใจก็คือ นำเอาเรื่องหรือเหตุการณ์ที่ตนเคยพบมาทางทวารทั้ง 6 นั้น มานึกคิดทบทวน

3. จิตที่เกิดการอิมของพระอรหันต์ ตามธรรมดาพระอรหันต์เมื่อเห็นสัตว์โลกได้รับความทุกข์ตามคติโลก ท่านจะอิมโดยคิดว่าท่านพ้นจากสภาพนั้นมาได้แล้ว

จิตที่เป็นเพียงกิริยาที่ปราศจากเหตุนี้ มีความรู้สึก (เวทนา) 2 ชนิด คือ ความรู้สึกเฉย ๆ และความรู้สึกยินดี จิตที่เป็นเพียงกิริยาปราศจากเหตุดวงที่ 1 และดวงที่ 2 มีความรู้สึกเฉย ๆ ส่วนดวงที่ 3 มีความรู้สึกยินดี คือ มิโสมนัส

กิริยาจิตเกิดได้ในจิตที่มีเหตุประกอบและไม่มีเหตุประกอบ สำหรับกิริยา 3 ดวงนี้เกิดเฉพาะในจิตที่ไม่มีเหตุประกอบ ดังนั้น ท่านจึงใช้คำว่าจิตที่เป็นเพียงกิริยาที่ปราศจากเหตุ

อุบัติเหตุแห่งจิต

อุบัติเหตุแห่งจิต หมายถึง สาเหตุให้เกิดความรู้ หรือเกิดจิตไม่มีเหตุประกอบ (อเหตุกจิต) นั้น มีสาเหตุดังต่อไปนี้

เหตุให้เกิดความรู้ทางตา มี 4 สาเหตุ คือ

1. มีประสาทตาดี
2. มีภาพมาปรากฏ
3. มีแสงสว่าง
4. มีความตั้งใจดู

เหตุให้เกิดความรู้ทางหู มี 4 สาเหตุ คือ

1. มีประสาทหูดี
2. มีเสียง
3. มีอากาศ
4. มีความตั้งใจฟัง

เหตุให้เกิดความรู้ทางจมูก มี 4 สาเหตุ คือ

1. มีจมูกดี
2. มีกลิ่น
3. มีลม
4. มีความตั้งใจจะดม

เหตุให้เกิดความรู้ทางลิ้น มี 4 สาเหตุ คือ

1. มีประสาทลิ้นดี
2. มีรส
3. มีธาตุน้ำ
4. มีความตั้งใจจะลิ้มรส

เหตุให้เกิดความรู้ทางกาย มี 4 สาเหตุ คือ

1. มีกายประสาทดี
2. มีความเย็น ร้อน อ่อน แข็ง ท่อน ตึง
3. มีความแข็ง
4. มีความตั้งใจจะสัมผัส

เหตุให้เกิดมโนธาตุ 3 มี 4 สาเหตุ คือ

1. ประสาททั้ง 5
2. มีอารมณ์กระทบประสาททั้ง 5 อย่างใดอย่างหนึ่ง
3. มีหัวใจเป็นที่อาศัยเกิดของจิต
4. มีความตั้งใจ

มโนธาตุทั้ง 3 ก็คือ จิตพิจารณาอารมณ์ทางทวาร 5 หนึ่งดวง และจิตทำหน้าที่รับ
อารมณ์ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว 2 ดวง จึงรวมเป็น มโนธาตุ 3 มโนธาตุมีหน้าที่รับรู้อารมณ์ที่มา

กระทบทางทวารทั้ง 5 ขณะแรกไว้

เหตุให้เกิดมโนวิญญาณธาตุ มี 4 สาเหตุ คือ

1. มีทวารทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ
2. มีอารมณ์ทั้ง 6 คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสและอารมณ์
3. มีเนื้อหัวใจ
4. มีความตั้งใจ

มโนวิญญาณธาตุ เป็นจิตที่รู้อารมณ์ได้มากที่สุด เพราะรับอารมณ์มาจากปัญจวิญญาณธาตุ 5 และมโนธาตุ 3 โดยสรุปได้แก่จิต 76 ดวง เว้นจิตที่รู้อารมณ์ทางทวาร 5 ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว 10 ดวง และมโนธาตุ 3 ดวง

สรุปจิตไม่มีเหตุประกอบ

1. จิตที่เป็นผลของอกุศล มี 7 ประเภท
2. จิตที่เป็นผลของกุศลที่ปราศจากเหตุมี 8 ประเภท
3. จิตที่เป็นเพียงกิริยาที่ปราศจากเหตุมี 3 ประเภท

รวมเป็นจิตไม่มีเหตุประกอบ 18 ประเภท

จิตคิดทางชั่ว 12 ประเภท และจิตไม่มีเหตุประกอบ 18 ประเภท ท่านเรียกว่า อโสภณจิต แปลว่า จิตมีลักษณะตรงกันข้ามกับโสภณจิต ซึ่งเราจะได้ศึกษาสภาวะของโสภณจิตกันต่อไป ดังนั้น อโสภณจิตจึงมีทั้งหมด 30 ประเภท

๘. จิตคิดทางดีระดับโลกีย์

มนุษย์เราแม้จะมีหมกมุ่นในเรื่องการเสพกามก็จริง แต่บางครั้งบางคราวอาจจะมีความคิดทางดีได้บ้าง ตัวอย่างเช่น ความเป็นอยู่ของมนุษย์เราในโลกส่วนใหญ่ตกอยู่ในอำนาจของความโลภ ความโกรธและความหลง แต่ก็ปรากฏว่าในหมู่มนุษย์เราในเอง บางคนก็บริจาคทานได้บางคนก็รักชาติได้ และบางคนทำจิตให้สงบได้ การทำความดีดังกล่าวแสดงถึงว่าจิตที่เสพกามนั้น สามารถสร้างความคิดระดับโลกีย์ได้ มิใช่สร้างเฉพาะความชั่วได้อย่างเดียว ความคิดระดับโลกีย์นั้นในอภิธรรมมัตตสังคหะ ท่านจำแนกออกเป็น 3 ประเภท

1. กุศลจิต (มหากุศลจิต)
2. ผลของกุศลจิต (มหาวิบากจิต)
3. กิริยาจิต (มหากิริยาจิต)

จิตคิดทางดีระดับโลกีย์ทั้ง 3 ระดับนั้นมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. กุศลจิต

กุศลจิต แปลว่า ความคิดทางดีของจิตที่อยู่ในวังวนของกามจิตประเภทนี้มีชื่อทางวิชาการว่า มหากุศลจิต แปลว่า จิตเป็นกุศลใหญ่ ลักษณะของจิตประเภทนี้สามารถเกิดได้ 8 ประเภท คือ

1. จิตที่เกิดความคิดทางดีมีปัญญาพร้อมกับมีความยินดี
2. จิตที่ถูกกระตุ้นให้เกิดความคิดทางดีมีปัญญาพร้อมกับมีความยินดี
3. จิตที่เกิดความคิดทางดีโดยไม่มีปัญญาไตร่ตรองพร้อมกับมีความยินดี
4. จิตที่ถูกกระตุ้นให้เกิดความคิดทางดี โดยไม่มีปัญญาไตร่ตรองพร้อมกับมีความยินดี
5. จิตที่เกิดความคิดทางดีมีปัญญาพร้อมกับมีความรู้สึกเฉยๆ
6. จิตที่ถูกกระตุ้นให้เกิดความคิดทางดีมีปัญญาพร้อมกับมีความรู้สึกเฉยๆ
7. จิตที่เกิดความคิดทางดีโดยไม่มีปัญญาไตร่ตรอง พร้อมกับมีความรู้สึกเฉย ๆ
8. จิตที่ถูกกระตุ้นให้เกิดความคิดทางดี โดยไม่มีปัญญาไตร่ตรอง พร้อมกับมีความ

รู้สึกเฉย ๆ

กุศลจิตทั้ง 8 ประเภทนี้มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

กุศลจิตดวงที่ 1 ประกอบด้วยธรรมที่ปรากฏ 3 ประการ คือ

1. ความรู้สึกยินดีพอใจ
2. มีปัญญา
3. เกิดขึ้นเอง

ตัวอย่างกุศลจิตดวงที่ 1

คนบางคนมีนิสัยว่าเรียงมีความคิดริเริ่มอยู่เสมอ เขาเห็นคนขอทานแล้วมีความสงสาร ก้าวขอทานจะหิวโหยจึงบริจาคเงินให้ขอทาน เห็นพระท่านปิตุฆาตก็กังวลว่า ท่านอาจจะไม่ได้อาหารเลย เพราะกลัวท่านจะหิวจึงทำอาหารใส่บาตรเสมอๆ ในขณะที่บริจาคเงินก็ดี ในขณะที่ใส่บาตรก็ดี มีจิตยินดีว่าเรียงที่ได้ช่วยคนหิวโหย จิตอย่างนี้ เรียกว่า จิตที่เกิดความคิดทางดีมีเหตุผลพร้อมกับมีความยินดี

กุศลจิตดวงที่ 2 ประกอบด้วยธรรมที่ปรากฏ 3 ประการ คือ

1. ความรู้สึกยินดี
2. มีปัญญา
3. ถูกกระตุ้นให้เกิด

ตัวอย่างกุศลจิตดวงที่ 2

คนบางคนมีนิสัยว่าเรียง แต่ไม่ค่อยจะมีความคิดริเริ่ม เขาเห็นคนขอทานก็ดี เห็นพระเดินปิตุฆาตก็ดี ไม่เคยคิดจะให้ทาน ต่อมาได้ยินเพื่อนพูดชักจูงว่า คนขอทานคนนั้นน่าสงสาร ตาบอด ทำมาหากินไม่ได้ ถ้าไม่มีคนเมตตาคงจะหิว เมื่อเขาได้ยินเพื่อนพูดดังนั้นก็นึกได้ และเกิดความสงสารจึงให้ทาน เพื่อหวังจะให้เขาหายหิว ขณะที่ให้ทานนั้นก็มีความยินดีที่ได้ช่วยคนตกยาก จิตอย่างนี้เรียกว่า จิตที่ถูกกระตุ้นให้เกิดความคิดทางดีมีเหตุผล พร้อมกับมีความยินดี

กุศลจิตดวงที่ 3 ประกอบด้วยธรรมที่ปรากฏ 3 ประการ คือ

1. ความรู้สึกยินดี
2. ปราศจากปัญญา
3. เกิดขึ้นเอง

ตัวอย่างกุศลจิตดวงที่ 3

คนบางคนมีนิสัยว่าเรียง และเป็นคนมีความคิดริเริ่มอยู่เสมอ เขาเคยได้ฟังมาว่าคนที่

รักษาศีล ตายแล้วจะได้ไปเกิดบนสวรรค์ ต่อมาเขาคิดอยากจะไปเกิดบนสวรรค์ จึงเริ่มการรักษาศีล 5 ขณะที่รักษาศีลก็มีความยินดีที่เราเป็นคนมีศีล จิตอย่างนี้เรียกว่า จิตที่เกิดความคิดทางดีโดยไม่มีปัญญาไตร่ตรอง พร้อมกับมีความยินดี

กุศลจิตดวงที่ 4 ประกอบด้วยธรรมที่ปรากฏ 3 ประการ คือ

1. ความรู้สึกยินดี
2. ปราศจากปัญญา
3. ถูกกระตุ้นให้เกิด

ตัวอย่างกุศลจิตดวงที่ 4

คนบางคนมีนิสัยว่าเรื่อง แต่ไม่ค่อยจะมีความคิดริเริ่ม เขาได้ฟังเพื่อนมาพูดชักชวนว่าอายุเรามากแล้ว ความดียังไม่ได้ทำไว้เลย ตายไปอาจจะตกนรก ควรรักษาศีลเสียบ้าง เมื่อว่าตายไปแล้วจะได้ไปเกิดบนสวรรค์ เขานึกเห็นความจริงตามที่เพื่อนพูด จึงเริ่มการรักษาศีล 5 ศีล 8 เพื่อจะได้ไปเกิดบนสวรรค์ ขณะรักษาศีลก็มีจิตยินดีที่ตนเป็นคนมีศีล จิตอย่างนี้ท่านเรียกว่า จิตที่ถูกกระตุ้นให้เกิดความคิดทางดี โดยไม่มีปัญญาไตร่ตรองพร้อมกับมีความยินดี

กุศลจิตดวงที่ 5 ประกอบด้วยธรรมที่ปรากฏ 3 ประการ คือ

1. ความรู้สึกเฉย ๆ
2. มีปัญญา
3. เกิดขึ้นเอง

คนบางคนมีนิสัยสุขุม อิ่มยาก เป็นคนมีความคิดริเริ่ม เขามีความคิดว่าสังคมมนุษย์เดือดร้อนอยู่ทุกวันนี้เพราะแต่ละคนไม่รักษาศีล ตูถูกคิด เขาหวังจะให้ตนเองและสังคมสงบสุขจึงเริ่มการรักษาศีล 5 ศีล 8 ขณะรักษาศีลก็มีจิตเฉย ๆ เพราะเป็นคนมีจิตลุ่มลึก จิตอย่างนี้เรียกว่าจิตที่เกิดความคิดทางดีมีเหตุผล พร้อมกับมีความรู้สึกเฉย ๆ

กุศลจิตดวงที่ 6 ประกอบด้วยธรรมที่ปรากฏ 3 ประการ คือ

1. ความรู้สึกเฉย ๆ

2. มีปัญญา
3. ถูกกระตุ้นให้เกิด

ตัวอย่างกุศลจิตดวงที่ ๖

คนบางคนมีอัธยาศัยสุขุม เป็นคนยิ้มยาก แต่เป็นคนไม่ค่อยจะมีความคิดริเริ่ม เขาได้ฟังคำกระตุ้นเตือนจากพระว่า ความเดือดร้อนต่าง ๆ ล้วนเกิดขึ้นจากการที่คนแต่ละคนไม่รักษาศีล มีจิตริษยาต่อกันทำลายร้างกัน เมื่อเขาฟังแล้วก็เห็นจริงตามนั้น จากนั้นเขาก็เริ่มรักษาศีล ๕ ศีล ๘ เพื่อให้ตนเองและคนอื่นได้รับความสุข ขณะที่เขารักษาศีล เขาก็มีความรู้สึกเฉย ๆ เพราะเป็นคนมีอัธยาศัยสุขุมตั้งกล่าวแล้ว จิตอย่างนี้เรียกว่า จิตที่ถูกกระตุ้นให้เกิดความคิดทางดีมีเหตุผลพร้อมกับความรู้สึกเฉย ๆ

กุศลจิตดวงที่ ๗ ประกอบด้วยธรรมที่ปรากฏ ๓ ประการ คือ

1. ความรู้สึกเฉย ๆ
2. ปราศจากปัญญา
3. เกิดขึ้นเอง

ตัวอย่างกุศลจิตดวงที่ ๗

คนบางคนมีอัธยาศัยสุขุม เป็นคนยิ้มยาก แต่เป็นคนมีความคิดริเริ่ม เขาคิดว่าคนที่รับราชการจะเจริญก้าวหน้ามีชื่อเสียงปรากฏจะต้องรับราชการอย่างซื่อสัตย์สุจริต จากนั้นเขาก็เริ่มรับราชการโดยซื่อสัตย์สุจริต ขณะที่เขารับราชการด้วยความซื่อสัตย์สุจริตนั้นเขารู้สึกเฉย ๆ จิตของบุคคลชนิดนี้ ท่านเรียกว่าจิตที่เกิดความคิดทางดีโดยไม่มีปัญญาไตร่ตรองพร้อมกับความรู้สึกเฉย ๆ

กุศลจิตดวงที่ ๘ ประกอบด้วยธรรมที่ปรากฏ ๓ ประการ คือ

1. ความรู้สึกเฉย ๆ
2. ปราศจากปัญญา
3. ถูกกระตุ้นให้เกิด

ตัวอย่างกุศลจิตดวงที่ 8

คนบางคนมีอัธยาศัยสุภาพ เขือกเย็น มีท่าทีเคร่งขรึม และเป็นคนไม่ค่อยจะมีความคิดริเริ่ม เขาเห็นเพื่อนที่รับราชการด้วยกันได้รับคำสั่งสรรเสริญจากเจ้านายอยู่เนือง ๆ ทั้งนี้เพราะเพื่อนของเขาทำงานด้วยความซื่อสัตย์สุจริต เขาอยากจะได้รับคำสั่งสรรเสริญบ้าง จึงเริ่มเป็นคนทำงานอย่างจริงจังซื่อสัตย์สุจริต ขณะที่ทำงานอย่างซื่อสัตย์สุจริตก็มีความรู้สึกเฉย ๆ เพราะเป็นคนมีท่าทีเคร่งขรึมตั้งกล่าวแล้ว จิตอย่างนี้เรียกว่าจิตที่ถูกกระตุ้นให้เกิดความคิดทางดีโดยไม่มีปัญญาใคร่ครอง พร้อมกับความรู้สึกเฉย ๆ

กุศลจิตระดับโลกีย์ทั้ง 8 นี้ เรียกว่า กุศลจิต เหตุที่เรียกว่ากุศลจิต เพราะมีผลที่จะให้แก่ตัวผู้นั้นต่อไป ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

2. ผลของกุศลจิต

ผลของกุศลจิต ก็คือ ผลที่เกิดจากกุศลจิต 8 ประเภทตามที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง ผลของกุศลจิตมีชื่อทางวิชาการว่า มหาวิบากจิต ตามธรรมคาคณเราเมื่อจิตเป็นกุศลหรืออกุศล กุศลหรืออกุศลนั้นจะเกิดวิบากหรือเกิดผลแก่ผู้เป็นเจ้าของความคิด ถ้าทำความชั่วจากความคิดทางชั่ว 12 ประเภท (อกุศลจิต 12) วิบากของจิตคิดทางชั่ว 12 นั้น จะให้ผลเป็นทุกข์ ถ้าทำความดีจากความคิดทางดีระดับโลกีย์ (มหากุศลจิต 8) วิบากของจิตคิดทางดี 8 ประเภทนั้น จะให้ผลเป็นสุข ในที่นี้จะกล่าวถึงผลของกุศลจิต 8 ประเภท กุศลจิต 8 ประเภท เป็นเหตุให้เกิดผล 8 ประการ และผลที่ได้ย่อมจะเหมือนกับเหตุคือกุศลจิต เช่น คนที่มีจิตคิดกุศล ประกอบด้วยความยินดี มีปัญญา และเกิดขึ้นเอง ผลของกุศลจิตก็จะเป็นผลที่ประกอบด้วยความยินดี มีปัญญาและเกิดขึ้นเองเหมือนกัน ดังนั้น ผลของกุศลจิตมี 8 เหมือนกุศลจิต

การให้ผลของกุศลจิต จะให้ผล 2 ระยะ คือ

1. ให้ผลขณะเกิด (ปฏิสนธิ)
2. ให้ผลหลังจากเกิดมาแล้วจนถึงสิ้นชีวิต (ปรัตติกาล)

ให้ผลขณะเกิด

กุศลจิต 8 ประเภท ให้ผลได้ 2 ชนิด คือ

1. ให้ผลเป็นจิตเป็นผลของกุศลที่ปราศจากเหตุ (อเหตุกกุศลวิบากจิต ๘)

2. ให้ผลเป็นจิตที่มีเหตุประกอบ (สเหตุกกุศลวิบากจิต ๘)

หรือพูดง่าย ๆ ว่ากุศลจิต ๘ นี้ ก่อให้เกิดจิตที่เป็นผลของกุศลที่ปราศจากเหตุ ๘ และ ก่อให้เกิดผลของกุศลจิต ๘ หรือก่อให้เกิดมหาวิบากจิต ๘ นั้นเอง

จิตที่เป็นผลของกุศลที่ปราศจากเหตุประเภทที่ 7 คือ จิตทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ ที่ดีทั้ง 5 จะให้เกิดปฏิสนธิเป็นมนุษย์และเทวดาชั้นจาตุมหาราชที่พิจารณาทางร่างกาย หรือจิตใจ

จิตที่เป็นผลของกุศลจิต (มหาวิบากจิต) ๘ ประเภท ให้เกิดปฏิสนธิสุคติที่เสวยกามคุณ 7 ภูมิ คือ มนุษย์ และเทวดาชั้นกามาพร ๘

ให้ผลหลังจากเกิดมาแล้วจนถึงสิ้นชีวิต

ผลของกุศลจิต ๘ (มหาวิบากจิต ๘) ให้ผลโดยทำหน้าที่รักษาภพชาติ คือ ภาวนกิจ หน่วงอารมณ์ที่ได้พบมาแล้ว (ตทาลัมพณกิจ) และทำหน้าที่ตาจากภพปัจจุบัน (จุดิจกิจ)

จิตที่เป็นผลของกุศลที่ปราศจากเหตุ ๘ (อเหตุกกุศลวิบากจิต ๘) ให้ผลโดยให้ได้ เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ได้รส สัมผัสทางกายที่ดีต่าง ๆ ในชีวิตปัจจุบัน

3. กิริยาจิต

กิริยาจิต หมายถึง จิตที่ไม่ใช่เป็นผลของกุศล อกุศล และไม่ใช่ว่ากุศลหรือตัว อกุศล หากเป็นเพียงจิตที่ทำหน้าที่รับอารมณ์ที่ผ่านมาจากทวารทั้ง ๖ และเป็นจิตที่ก่อให้เกิด การทำการพูดของพระอรหันต์เท่านั้น กิริยาจิตมี 2 ประเภท คือ

1. จิตที่เป็นเพียงกิริยาที่ปราศจากเหตุ (อเหตุกกิริยาจิต)

2. จิตที่เป็นกิริยาที่มีเหตุประกอบ (สเหตุกคามาวจรกิริยาจิต)

จิตที่เป็นเพียงกิริยาที่ปราศจากเหตุ มี 3 ประเภทตามที่กล่าวมาแล้วในหัวข้อเรื่องจิต ไม่มีเหตุประกอบ สำหรับในที่นี้จะกล่าวถึงกิริยาจิตที่มีเหตุประกอบ

จิตที่เป็นกิริยาที่มีเหตุประกอบ

จิตที่เป็นกิริยาที่มีเหตุประกอบ หมายถึง จิตที่เกิดขึ้นพร้อมกับเหตุ คือ ความไม่โลก

ความไม่โกรธ และความไม่หลง จิตประเภทนี้มีชื่อทางวิชาการว่า สเหตุกามาวจรกิริยาจิต แปลว่า กิริยาจิตระดับกามาวจรที่เกิดพร้อมกับเหตุ หรือมีชื่อสั้น ๆ ว่า มหากิริยาจิต ความจริงมหา กิริยาจิต ก็คือ กุศลจิต 8 นั้นเอง สาเหตุที่ทำให้กุศลจิต 8 ได้ชื่อว่ากุศลจิต และกิริยาจิตนั้น เนื่องมาจากบุคคล คือ ผู้คนที่ยังมีกิเลสคิดทำความดี 8 ประการ ความดี 8 ประการนั้น ชื่อ ว่า กุศลจิต 8 หรือมหากุศลจิต 8 เพราะว่าความดีที่คนมีกิเลสทำนั้นจะให้ผลต่อไป และผลที่ ให้นั้นก็คือ ผลของกุศลจิต หรือมหาวิบากจิตที่กล่าวมาแล้วข้างบนนั่นเอง แต่ถ้าพระอรหันต์ ซึ่งหมดกิเลสแล้วคิดทำความดี 8 ประการ ความดี 8 ประการนั้นจะได้นามว่า กิริยาจิต ทั้งนี้ เพราะว่าความดีที่คนหมดกิเลสทำแล้วนั้น จะไม่ให้ผลอีกต่อไป

เมื่อกิริยาจิต ก็คือ ตัวกุศลจิต 8 ประเภทเช่นนี้ กิริยาจิต 8 ประเภท ก็จะเป็นอย่าง เดียวกันกับกุศลจิต 8 นั้นเอง ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องพูดถึงอีกต่อไป

สรุปจิตคิดทางศีระระดับโลกีย์

1. กุศลจิต 8 ประเภท
2. ผลของกุศลจิต 8 ประเภท
3. กิริยาจิต 8 ประเภท

รวมเป็นจิตคิดทางศีระระดับโลกีย์ 24 ประเภท

จิตคิดทางศีระระดับโลกีย์ทั้ง 24 ประเภทนี้ ท่านเรียกว่า โสภณจิตระดับโลกีย์ หรือมี ชื่อทางวิชาการว่า กามาวจรโสภณจิต แปลว่าจิตสวยงามระดับโลกีย์

จิตทั้งหมดตามที่กล่าวมา คือ อโสภณจิต 30 และโสภณจิตระดับโลกีย์ 24 ซึ่งรวม เป็นจิต 54 ประเภทนี้ เป็นจิตที่ยังอยู่ในวังวนของกาม หรือเป็นจิตที่เรียกว่า กามาวจรจิต ซึ่ง หมายถึงจิตของพวกเราเหล่าปุถุชนนั่นเอง

2.3 จิตได้ฉาน

จิตได้ฉานแต่เดิมก็เป็นจิตประเภทที่ยังวังวนอยู่ในกามนั่นเอง แต่ต่อมาอาศัยความ เพียรแรงกล้า ปาเพ็ญสมณะกรรมปฏิฐาน มีการเพ่งกสิณเป็นต้น จนจิตได้ฉาน กามกิเลสไม่ สามารถเกิดขึ้นได้ เพราะถูกปราบจนสงบไป จิตประเภทนี้จึงจัดเป็นจิตที่ยังอยู่ในวังวนของกาม

ไม่ได้ ฉะนั้นจึงเรียกจิตประเภทนี้ว่าจิตยึดอารมณ์ฉณานหรือที่มีชื่อทางวิชาการว่า รูปาวจรจิต แปลว่าจิตที่วังวนอยู่ในรูป

คำว่ารูปในที่นี้หมายถึง นิमितอารมณ์ฉณานเช่นกสิณ เป็นต้น และหมายถึงอภิญญา และพรหมโลก ผู้ได้ฉณานจิตจะแนบสนิทอยู่กับอารมณ์ของฉณานไม่มีอารมณ์อื่นเข้ามาแทรก ผู้ได้ฉณานจิตจะใส่ใจอยู่ในเรื่องอภิญญา คือ ความสามารถพิเศษ เช่น คำคืน เดินน้ำ เป็นต้น ผู้ได้ฉณานเมื่อตายไปแล้วจะไปเกิดบนพรหมโลก อันเป็นที่เกิดของผู้มีกิเลสกำลงบ ดังนั้น จิตของผู้ได้ฉณานจึงได้นามว่า รูปาวจรจิต

จิตได้ฉณาน หรือเรียกสั้น ๆ ว่า ฉณานจิต มีอยู่ 3 ประเภท คือ

1. ฉณานจิตที่เป็นกุศล มี 5
2. ฉณานจิตที่เป็นวิบาก มี 5
3. ฉณานจิตที่เป็นกิริยา มี 5

1. ฉณานจิตที่เป็นกุศล 5

ฉณานจิตที่เป็นกุศล คือ จิตที่เพ่งอารมณ์กสิณจนเกิดฉณาน ฉณานที่เกิดกับจิตอย่างนี้ เรียกว่า ฉณานกุศล เพราะจะให้วิบากแก่เจ้าของต่อไป ฉณานจิตที่เป็นกุศลมีอยู่ 5 ประเภท คือ

1. จิตอยู่ในฉณานระดับที่ 1
2. จิตอยู่ในฉณานระดับที่ 2
3. จิตอยู่ในฉณานระดับที่ 3
4. จิตอยู่ในฉณานระดับที่ 4
5. จิตอยู่ในฉณานระดับที่ 5

จิตอยู่ในฉณานระดับที่ 1

ฉณานนี้เป็นฉณานที่เกิดขึ้นครั้งแรกในบรรดาฉณานทั้ง 5 นั้น จิตที่จะเข้าถึงฉณานได้จะต้องหมคกิลล 5 ชนิด คือ 1. ความว่างเหงา 2. ความสงสัย 3. ความพยายาม 4. ความพึงชาน 5. ความใคร่ในกาม สำหรับฉณานที่ 1 นี้ เมื่อเกิดขึ้นมีองค์ฉณาน 5 ประการเกิดขึ้น เพื่อทำลายกิเลส 5 ชนิด ตามที่กล่าวมานั้น องค์ฉณาน 5 ที่เกิดในจิตอยู่ในระดับฉณานที่ 1 คือ

1. วิตก คือ ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ฌานตลอดเวลา องค์ฌานนี้มีหน้าที่ทำลายความง่วงเหงา
2. วิจาร์ คือ เคล้าคลึงอารมณ์ฌาน องค์ฌานนี้มีหน้าที่ทำลายความสงสัย
3. ปิติ คือ ความซาบซ่าน องค์ฌานนี้มีหน้าที่ทำลายความพยายาม
4. สุข คือ ความสุข องค์ฌานนี้มีหน้าที่ทำลายความฟุ้งซ่าน
5. เอกัคคตา คือ จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง องค์ฌานนี้มีหน้าที่ทำลายความใคร่ในกาม

จิตอยู่ในฌานระดับที่ 2

เมื่อฌานที่ 1 เกิดขึ้นแล้ว ก็พยายามฝึกหัดจนชำนาญในฌานที่ 1 ต่อจากนั้น ก็เจริญฌานที่ 2 วิธีเจริญฌานที่ 2 ก็คือ ละนิมิตของกสิณเป็นต้นเสีย แล้วเพ่งนิมิตกสิณที่ยึดไว้ได้ในดวงจิตอย่างเดียว ฌานที่ 2 ก็จะเกิดขึ้นองค์ฌานที่ 2 นี้ มีองค์ประกอบ 4 คือ ตัดวิตกทิ้งไป

จิตอยู่ในฌานระดับที่ 3

เมื่อทำฌานที่ 2 ให้ชำนาญแล้ว ฌานที่ 3 ก็จะเกิดขึ้น สำหรับฌานนี้มีองค์ประกอบเหลือ 3 คือ ตัดวิจาร์ทิ้งไป

จิตอยู่ในฌานระดับที่ 4

เมื่อทำฌานที่ 3 ให้ชำนาญแล้ว ฌานที่ 4 ก็จะเกิดขึ้น สำหรับฌานนี้มีองค์ประกอบเหลือ 2 คือ ปิติหมดไป

จิตอยู่ในฌานระดับที่ 5

เมื่อทำฌานที่ 4 ให้เกิดความชำนาญแล้ว ฌานที่ 5 ก็จะเกิดขึ้น สำหรับฌานนี้มีองค์ประกอบเหลือ 2 คือ สุข เปลี่ยนเป็นอุเบกขา และมีเอกัคคตา องค์ฌานนี้ไม่ตัดอะไรออกเป็น แต่เปลี่ยนสุขมาเป็นอุเบกขา คือ ความวางเฉย

สิ่งที่ควรทราบ คือ ฌานจิตนี้มีเรียกให้ทั้งฌานห้าและฌานสี่ สาเหตุให้เรียกต่างกันก็เพราะว่า ถ้าคนปัญญาน้อยเจริญฌานก็จะละองค์ฌานได้ครั้งละหนึ่งองค์ แต่ถ้าคนมีปัญญา ฌานที่สองจะละวิตกและวิจาร์ได้ทั้ง 2 องค์ ดังนั้น ฌานที่สองของผู้มีปัญญาจึงมีองค์ประกอบ 3 คือ ปิติ สุข และเอกัคคตา ดังนั้นผู้มีปัญญาจึงเรียกฌานสี่ คนปัญญาน้อยเรียกฌาน 5

2. ฌานจิตที่เป็นวิบาก ๕

ตามที่เคยกล่าวมาแล้วว่า ผู้ที่ยังมีกิเลสเมื่อทำความดี ซึ่งเรียกว่า กุศลจิต ความดี หรือกุศลจิตนั้นจะให้ผล เรียกว่า วิบากจิต วิบากก็คือ ผลนั่นเอง ถ้าทำความชั่วซึ่งเรียกว่า อกุศลจิต ความชั่วหรืออกุศลจิตนั้นจะให้ผล เรียกว่า วิบากจิตเหมือนกันจะต่างกันก็ตรงที่ว่าผลของความดีเรียกว่า กุศลวิบาก ผลของความชั่ว เรียกว่า อกุศลวิบาก

การที่จิตได้ฌานก็เป็นความดีชนิดหนึ่ง แต่เป็นความดีสูงกว่าความดีระดับโลกีย์ เพราะจิตที่ได้ฌานปราศจากกามแล้ว ถ้าผู้ได้ฌานยังเป็นปุถุชนหรือยังมีกิเลส ฌานอันเป็นความดี หรือเป็นฌานกุศลจะต้องให้ผลแก่ผู้ได้ฌาน เมื่อตายไปแล้ว ความดีหรือบุญระดับโลกีย์ ย่อมให้ผลในภพที่เป็นโลกีย์ แต่สำหรับความดีหรือบุญระดับฌานที่ปราศจากโลกีย์ จะให้ผลในภพที่เป็นโลกีย์ไม่ได้ เพราะจิตแตกต่างกัน ดังนั้น ผลของฌาน หรือฌานจิตที่เป็นวิบากจะให้ผลในภพที่ปราศจากกาม คือ พรหมโลกเท่านั้น

เนื่องจากฌานจิตที่เป็นวิบาก เกิดจากฌานจิตที่เป็นกุศล ดังนั้น ฌานจิตที่เป็นวิบาก จึงเหมือนกับฌานจิตที่เป็นกุศล และมีจำนวน 5 เท่ากัน วิบากของฌานนั้นจะให้ผลดังนี้

1. วิบากที่ 1 ของฌานกุศลที่ 1 นำปฏิสนธิในพรหมภูมิที่ 1
2. วิบากที่ 2-3 ของฌานกุศลที่ 2 นำปฏิสนธิในพรหมภูมิที่ 2
3. วิบากที่ 4 ของฌานกุศลที่ 3 นำปฏิสนธิในพรหมภูมิที่ 4
4. วิบากที่ 5 ของฌานกุศลที่ 4 นำปฏิสนธิในพรหมภูมิที่ 4

จิตที่นำไปเกิดในพรหมภูมิเหล่านี้เรียกว่า ฌานจิตที่เป็นวิบากหรือที่มีชื่อทางวิชาการว่า รูปาวจรวิบากจิต

3. ฌานจิตที่เป็นกิริยา ๘

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ถ้าคนมีกิเลสทำดีหรือทำชั่ว ดีและชั่วนั้นจะให้ผล แต่ถ้าพระอรหันต์ ซึ่งหมดกิเลสแล้วทำความดี ความดีนั้นหาได้มีผลไม่ ความดีที่พระอรหันต์ทำนั้นจึงได้ชื่อว่ากิริยา หมายความว่ากรรมที่ไม่ให้ผลต่อไป การได้ฌานก็จิตเป็นความดีหรือจิตเป็นกุศล หรือจิตเป็นบุญเหมือนกับกุศลในระดับโลกีย์เหมือนกัน ต่างกันแต่ว่าความดีระดับฌานนี้เป็นความดีที่ปราศจากกาม จึงสูงกว่าความดีระดับโลกีย์ ดังนั้น เมื่อพระอรหันต์ได้ฌาน

โคธานหนึ่ง ฆานของพระอรหันต์นั้นจึงถูกเรียกว่า ฆานจิตที่เป็นกิริยา หรือที่มีชื่อทางวิชาการว่ารูปาวจรกิริยา เพราะฆานเหล่านี้ไม่นำไปเกิดอีกแล้ว

เนื่องจากฆานจิตที่เป็นกิริยา ก็คือ ฆานจิตที่เป็นกุศลนั่นเอง ดังนั้น ฆานจิตที่เป็นกิริยาจึงมีจำนวน 5 เหมือนกับฆานจิตที่เป็นกุศล พร้อมทั้งมีองค์ฆาน คือ วิคก วิจาร์ ปิติ สุข และเอกัคคตา อย่างเดียวกัน

สรุปจิตได้ฆาน

1. ฆานจิตที่เป็นกุศล มี 5 ประเภท
  2. ฆานจิตที่เป็นวิบาก มี 5 ประเภท
  3. ฆานจิตที่เป็นกิริยา มี 5 ประเภท
- จึงรวมเป็นจิตยัตถารมณฆานมี 15 ประเภท

2.4 จิตได้อรูปฆาน

จิตได้ฆานซึ่งมีชื่อทางวิชาการว่า อรูปาวจรจิต ซึ่งแปลว่าจิตที่พ้นจากการยึดอารมณ์ฆานระดับรูป แต่เดิมจิตนี้ก็คือจิตที่ได้ฆานนั่นเอง ต่อมาท่านเปิดต่อการยึดนิมิตจึงบริกรรมเพื่อเพิกถอนนิมิตกสิณ หรือนิมิตอื่น ๆ เสีย ซึ่งทำให้จิตละเอียดโดยลำดับ จิตที่ได้อรูปฆานนี้ต่อไปจะเรียกสั้น ๆ ว่า อรูปฆานจิต อรูปฆานจิตแบ่งออกได้อีก 3 ประเภท คือ

1. อรูปฆานจิตที่เป็นกุศล
2. อรูปฆานจิตที่เป็นวิบาก
3. อรูปฆานจิตที่เป็นกิริยา

1. อรูปฆานจิตที่เป็นกุศล

อรูปฆานจิตที่เป็นกุศล คือ จิตที่เพิกถอนนิมิตกสิณ แล้วยึดเอาความว่างเปล่าเป็นต้นเป็นอารมณ์ อรูปฆานกุศลจิต มี 4 ประเภท คือ

1. อรูปฆานจิตที่ยึดอากาศเป็นอารมณ์
2. อรูปฆานจิตที่ยึดวิญญานเป็นอารมณ์

3. อนุรูปฌานจิตที่ยึดความไม่มีเป็นอารมณ์
  4. อนุรูปฌานจิตที่ยึดอนุรูปฌานที่ 3 เป็นอารมณ์
- อนุรูปฌานจิตที่เป็นกุศลทั้ง 4 มีอธิบายดังนี้

อนุรูปฌานจิตที่ยึดอากาศเป็นอารมณ์

อนุรูปฌานจิตที่ยึดอากาศเป็นอารมณ์ คือ อนุรูปฌานจิตที่เพิกถอนนิमितกสิณ แล้วกำหนดเอาอากาศ คือ ความว่างเปล่าเป็นอารมณ์ โดยปริกรรมว่าอากาศหาที่สิ้นสุดมิได้ เมื่ออนุรูปฌานจิตนี้เกิดขึ้นแล้วก็เลิกปริกรรม อนุรูปฌานจิตดวงที่ 1 นี้มีองค์ฌานประกอบ 2 ประการ คือ ความวางเฉย และเอกัคคตา คือ จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง อนุรูปฌานนี้มีชื่อทางวิชาการว่า อากาศานัญญาจตทกกุศลจิต แปลว่า จิตเป็นกุศลที่เพ่งความว่างเปล่าของอากาศเป็นอารมณ์

อนุรูปฌานจิตที่ยึดวิญญาณเป็นอารมณ์

อนุรูปฌานจิตที่ยึดวิญญาณเป็นอารมณ์ คือ อนุรูปฌานจิตที่ยึดจิต (วิญญาณ) ที่มีอากาศเป็นอารมณ์ ชื่อสังเกตง่าย ๆ คือ อนุรูปฌานที่ 1 ยึดอากาศเป็นอารมณ์ ส่วนอนุรูปฌานที่ 2 ยึดจิตหรือวิญญาณที่ยึดอากาศเป็นอารมณ์ ก่อนทำอนุรูปฌานนี้ให้เกิดต้องปริกรรมว่า วิญญาณหาที่สิ้นสุดมิได้ อนุรูปฌานนี้มีองค์ฌาน 2 ประการเหมือนอนุรูปฌานที่ 1 สำหรับชื่อทางวิชาการของอนุรูปฌานนี้ก็คือ วิญญาณัญญาจตทกกุศลจิต แปลว่า จิตเป็นกุศลที่เพ่งความไม่มีที่สิ้นสุดของวิญญาณเป็นอารมณ์

อนุรูปฌานจิตที่ยึดความไม่มีเป็นอารมณ์

อนุรูปฌานจิตที่ยึดความไม่มีเป็นอารมณ์ คือ อนุรูปฌานจิตที่ยึดความไม่มีอะไรเหลือเลยเป็นอารมณ์ ก่อนจะทำฌานนี้ต้องปริกรรมว่า ไม่มีอะไรเหลือเลย อนุรูปฌานนี้มีองค์ฌานประกอบ 2 เหมือนกันกับอนุรูปฌานที่ 1 และที่ 2 ชื่อทางวิชาการของอนุรูปฌานนี้คือ อากิญจัญญาจตทกกุศลจิต แปลว่า จิตเป็นกุศลที่เพ่งความไม่มีอะไรเหลือเป็นอารมณ์

อรูปฌานจิตที่ยึดอรูปฌานที่ 3 เป็นอารมณ์

อรูปฌานจิตที่ยึดอรูปฌานที่ 3 เป็นอารมณ์ คือ จิตที่ท่วงเอาอรูปฌานที่ 3 มาเป็นอารมณ์ ก่อนทำฌานนี้ต้องบริกรรมว่าฌานนี้สงบหนอ ฌานนี้ประณีตหนอ เมื่ออรูปฌานที่ 4 นี้เกิดแล้วสัญญาจะสงบประณีตจนแทบไม่มีอะไรเหลือ คือ แทบจะไม่มีความรู้สึกอะไรเลย อรูปฌานนี้มีชื่อทางวิชาการว่า เนวสัญญานาสัญญาตนกุศลจิต แปลว่า จิตเป็นกุศลที่เพ่งความมีและความไม่มีของสัญญาเป็นอารมณ์ และมีองค์ฌานประกอบ 2 เหมือนกัน คือ ความวางเฉย และจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง

อรูปฌานจิตนี้ที่เรียกว่า อรูปฌานจิตที่เป็นกุศล เพราะจะต้องให้ผล คือ วิบากต่อไปแก่ผู้ที่ยังมีกิเลส และมีชื่อทางวิชาการว่า อรูปาวจรกุศลจิต

2. อรูปฌานจิตที่เป็นวิบาก

อรูปฌานจิตที่เป็นวิบากก็คือ ผลของอรูปฌานจิตที่เป็นกุศลนั่นเอง คือ ข้าผู้มีกิเลสได้บรรลุอรูปฌานกุศลจิตทั้ง 4 ฌานใดฌานหนึ่ง เมื่อผู้นั้นตายไปแล้วอรูปฌานกุศลนั้นจะให้ผล คือนำไปเกิดบนอรูปภูมิทั้ง 4 อรูปฌานที่เป็นวิบากจึงมี 4 เหมือนกับอรูปฌานที่เป็นกุศล อรูปฌานนี้มีชื่อทางวิชาการว่า อรูปาวจรวิบากจิต

3. อรูปฌานจิตที่เป็นกิริยา

อรูปฌานจิตที่เป็นกิริยา ก็คือ จิตของพระอรหันต์ที่ได้บรรลุอรูปฌานทั้ง 4 ฌานใด ฌานหนึ่ง เพราะเหตุที่พระอรหันต์หมดกิเลสแล้ว ฉะนั้นอรูปฌานนี้จึงหมดโอกาสให้ผล เมื่อหมดโอกาสให้ผล อรูปฌานที่เป็นกุศลจึงกลายเป็นกิริยา ซึ่งหมายถึงว่าหมดโอกาสให้ผลต่อไป อรูปฌานที่เป็นกิริยาจึงมี 4 เหมือนกับอรูปฌานที่เป็นกุศล สำหรับชื่อทางวิชาการของอรูปฌานนี้ก็คือ อรูปาวจรกิริยาจิต และมี 4 ประเภทเหมือนกับอรูปฌานที่เป็นกุศล

สรุปจิตที่ได้อรูป

1. อรูปฌานจิตที่เป็นกุศล มี 4 ประเภท
2. อรูปฌานจิตที่เป็นวิบาก มี 4 ประเภท
3. อรูปฌานจิตที่เป็นกิริยา มี 4 ประเภท

จึงรวมเป็นจิตที่พ้นจากการยึดอารมณ์ฌานระดับรูปทั้งหมด 12 ประเภท

จิตยึดอารมณ์ฉาน 15 ประเภท และจิตที่พ้นจากการยึดอารมณ์ฉานระดับรูป 12 ประเภท รวม 27 ประเภท ท่านเรียกว่า จิตที่ถึงความมีอาณาภาพใหญ่ (มหัคคตจิต) ส่วนจิตที่ยังวังวนอยู่ในกาม 54 ประเภทข้างต้นท่านเรียกว่าจิตมีอาณาภาพน้อย

2.5 จิตพ้นจากอารมณ์โลกีย์

จิตพ้นจากอารมณ์โลกีย์ มีชื่อทางวิชาการว่า โลกุตตรจิต ซึ่งแปลว่า จิตที่พ้นจากโลก คำว่าโลก หมายถึง ความใคร่ หรือโลกีย์ ซึ่งแปลว่ากิเลสของชาวโลก เพราะฉะนั้น โลกุตตรจิต จึงแปลว่าจิตพ้นจากอารมณ์โลกีย์ จิตพ้นจากอารมณ์โลกีย์ มี 2 ประเภท คือ

1. มรรคจิต
2. ผลจิต

1. มรรคจิต

มรรคจิต คือ จิตที่ทำหน้าที่ประหารกิเลสให้หมดไป มรรคจิตเกิดขึ้นได้เพราะ ปัญญาความรู้ความจริงในไตรลักษณ์ มรรคจิตมี 4 ประเภท คือ

1. โสคาปัตติมรรคจิต มีหน้าที่ประหารการยึดถือว่ามีตัวตน ประหารความสงสัยในพระพุทธรูป พระธรรม และพระสงฆ์ และประหารความมัวเมาในการปฏิบัติผิดโสคาปัตติมรรค มีหน้าที่เปลี่ยนสภาพบุคคลจากปุถุชนเป็นพระอริยะ ฉะนั้น โสคาปัตติมรรค จึงแปลว่า ผู้ตักสู่กระแสรพระนิพพาน

2. สกิทาคามิมรรคจิต มีหน้าที่ทำลายราคะ โทสะ ให้เบาบางลง สกิทาคามิมรรคจิต แปลว่า จิตที่จะกลับมาก่อเกิดในมนุษย์อีกวาระหนึ่ง

3. อนาคามิมรรคจิต มีหน้าที่ประหารโลภะและโทสะให้เด็ดขาด อนาคามิมรรคจิต แปลว่า จิตที่ไม่กลับมาก่อเกิดเป็นมนุษย์อีก

4. อรหัตตมรรคจิต มีหน้าที่ประหารความยินดีในรูปฉานความยินดีในอรุฉาน ความถือตัวว่าเป็นอริยะ ความพองพอง และอวิชชาให้สิ้นไป

มรรคจิตทั้ง 4 นี้จะเกิดขึ้นเพียงดวงเดียว แล้วดับไป จิตที่เกิดขึ้นต่อจากมรรคจิตก็คือ ผลจิต

๒. ผลจิต

ผลจิต คือ จิตที่เป็นผลของมรรคจิต หรือจะเรียกง่าย ๆ ว่าเป็นจิตที่รับผลที่เกิดจากมรรคจิต ฉะนั้น ผลจิตจึงมี 4 ประเภทเหมือนมรรคจิต คือ

1. โสคาปัตติผลจิต เมื่อโสคาปัตติมรรคจิตเกิดขึ้นเพียงดวงเดียวแล้วดับไป ต่อจากนั้นโสคาปัตติผลจิตก็เกิดขึ้น ทำให้ผู้นั้นเป็นพระโสคาบันบุคคล

2. สกิทาคามีผลจิต เมื่อสกิทาคามีมรรคจิต เกิดขึ้นดวงเดียวแล้วดับไป ฉะนั้นสกิทาคามีผลจิตก็เกิดขึ้น ทำให้ผู้นั้นเป็นพระสกิทาคามีบุคคล

3. อนาคามีผลจิต เมื่ออนาคามีมรรคจิตเกิดขึ้นเพียงดวงเดียวแล้วดับไป จากนั้นอนาคามีผลจิตก็เกิดขึ้น ทำให้ผู้นั้นเป็นพระอนาคามีบุคคล

4. อรหัตตผลจิต เมื่ออรหัตตมรรคจิตเกิดขึ้นเพียงดวงเดียวแล้วดับไป จากนั้น อรหัตตผลก็เกิดขึ้น ทำให้ผู้นั้นเป็นพระอรหันต์ทันที

จิตพ้นจากอาารมณ์โลกีย์มี 8 ประเภท แต่ถ้าจิตของพระอรหันต์ทั้ง 8 ประเภทนี้ ได้บรรลุฉานทั้ง 5 ก็เท่ากับว่าจิตนั้นบรรลุเป็นพระอรหันต์ด้วย บรรลุฉานทั้ง 5 ด้วย เพราะฉะนั้น จิตพ้นจากอาารมณ์โลกีย์อย่างพิสดารจึงมี 40 คือ เอา $8 \times 5 = 40$

สรุปจิตพ้นจากอาารมณ์โลกีย์

1. มรรคจิต 4 ประเภท

2. ผลจิต 4 ประเภท

รวมเป็นจิตพ้นจากอาารมณ์โลกีย์ 8 ประเภท

และจะเป็นจิต 40 ประเภท ถ้าจิต 8 ประเภทนี้บรรลุฉาน 5 ด้วย คือเอา 8×5

สรุปบทที่ 2

จิตมีหน้าที่ 2 ประการ คือ

1. รับรู้อารมณ์
2. สร้างความวิจิตรต่าง ๆ

จิตแบ่งออกได้ 4 ประเภท คือ

1. จิตอยู่ในวิงวนของกามมี 54 ดวง
2. จิตได้ฌาน 15 ดวง
3. จิตได้รูปฌาน 12 ดวง
4. จิตพ้นจากอารมณ์โลภี 8 ดวง

จิตที่อยู่ในวิงวนของกามแบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ได้ 2 ประเภท คือ

1. อสโภณจิต 30 ดวง
2. โสภณจิต 24 ดวง

อโสภณจิต หมายถึง จิตที่ตรงกันข้ามกับโสภณจิต ซึ่งหมายถึงจิต 2 ประเภท คือ

1. จิตคิดชั่ว 12 ดวง
2. จิตปราศจากเหตุ 18 ดวง

โสภณจิต หมายถึง จิตสวยงามได้แก่จิตคิดทางดีระดับโลภี 3 ประเภท คือ

1. กุศลจิต 8 ดวง
2. ผลของกุศลจิต 8 ดวง
3. กิริยาจิต 8 ดวง

จิตได้ฌาน แบ่งออกได้ 5 ประเภท คือ

1. ฌานจิตระดับที่ 1
2. ฌานจิตระดับที่ 2
3. ฌานจิตระดับที่ 3
4. ฌานจิตระดับที่ 4
5. ฌานจิตระดับที่ 5

จิตทั้ง 5 ระดับ แบ่งออกเป็นกุศล-วิบาก-กิริยา-อย่างละ 5 รวมเป็น 15 ดวง

จิตได้รูปฌาน แบ่งออกได้ 4 ประเภท คือ

1. รูปฌานจิตที่ยึดอากาศเป็นอารมณ์
2. รูปฌานจิตที่ยึดวิญญานเป็นอารมณ์
3. รูปฌานจิตที่ยึดความไม่มีเป็นอารมณ์
4. รูปฌานจิตที่ยึดรูปฌานที่ 3 เป็นอารมณ์

จิตได้รูปฌานทั้ง 4 แบ่งออกเป็นกุศล-วิบาก และกิริยา อย่างละ 4 ดวง รวมเป็น

12 ดวง

จิตได้ฌาน 15 ดวง และจิตได้รูปฌาน 12 ดวง รวมเป็น 27 ดวง ท่านเรียกว่า จิต
ที่ถึงความเป็นใหญ่ (มหัคคตจิต)

จิตพ้นจากอารมณ์โลภี๋ย แบ่งออกได้ 8 ดวง คือ

1. โสคาปัตติมรรคจิต
2. โสคาปัตติผลจิต
3. สกิทาคามีมรรคจิต
4. สกิทาคามีผลจิต
5. อนาคามีมรรคจิต
6. อนาคามีผลจิต
7. อรหัตตมรรคจิต
8. อรหัตตผลจิต

รวมจิตอยู่ในวิงวณของกาม 54 จิตได้ฌาน 15 จิตได้รูปฌาน 12 และ จิตพ้นจาก
อารมณ์โลภี๋ย 8 จึงรวมเป็นจิต 89 หรือ 121 ดวง

ตัวอย่างข้อสอบประเภทที่ 2

1. จงอธิบายข้อความดังต่อไปนี้
  1. ความหมายของจิต
  2. รูปแบบวิญญาณรู้
  3. รูปแบบสัญญารู้
  4. รูปแบบปัญญารู้
2. จิตแบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้กี่ประเภท แต่ละประเภทมีชื่อและความหมายอย่างไร จงอธิบายให้เข้าใจ
3. จิตคิดทางชั่วมีกี่ประเภท การจัดจิตคิดทางชั่วได้ตามจำนวนที่ตอบมานั้น อาศัยหลักการจัดอย่างไร จงอธิบาย
4. โปรดอธิบายข้อความดังต่อไปนี้
  1. จิตโลกเกิดกับความเห็นผิด
  2. จิตโลกเกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉย ๆ
  3. จิตโลกเกิดขึ้นเอง
5. คนที่มีนิสัยว่าเงงอยู่เสมอ ตามหลักอภิธรรมชื่อว่าเนื่องมาจากเหตุที่ประการ มีอะไรบ้าง จงชี้แจงให้เข้าใจ
6. ความสงสัยและความคิดฟุ้งซ่านจัดเป็นจิตประเภทใด ความสงสัยในจิตดวงนี้หมายถึงสงสัยเรื่องอะไร อธิบาย
7. ความรู้ที่เกิดจากประสาททั้ง 5 มีองค์ประกอบเท่าไร อะไรบ้าง จงชี้แจงมาให้ครบ
8. จิตไม่มีเหตุประกอบหมายถึงจิตประเภทไหน และจิตประเภทนี้แบ่งออกได้ที่ประเภท แต่ละประเภทมีอะไรบ้าง จงอธิบาย
9. จงอธิบายความหมายของคำดังต่อไปนี้
  1. กุศลจิต
  2. ผลของกุศลจิต
  3. กิริยาจิต
10. จิตพ้นจากอารมณ์โลภี๋ย หมายถึง จิตเช่นใด แบ่งออกได้ที่ประเภท และแต่ละประเภทมีชื่ออย่างไร จงชี้แจงมาให้หมด

ผังแสดงการจำแนกเจตสิก

